

ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΠΡΟΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Κουσιοπούλου Γεωργία
A.M. 1601045

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 3401/1
Ημερ. Εισ.: 25-02-2008
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΟΕ
2008
ΚΟΥ

**Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Οικονομικών Επιστημών**

**Θέμα: ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**

**Επιμέλεια: Κουσιοπούλου Γεωργία
Α.Μ. 1601045**

Υπεύθυνος Καθηγητής: Ζουμπουλάκης Μιχάλης

Αφιερώνεται...
σε όσους με στήριξαν και με βοήθησαν
στη συγγραφή αυτής της εργασίας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
SUMMARY	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
Κεφάλαιο 1^ο	9
1.1. Θεσμοί και θεσμική μεταβολή.	10
1.2. Τι είναι Οικονομική Ανάπτυξη.	14
1.2.1 Ο τρόπος μέτρησης της Οικονομικής Ανάπτυξης.	15
1.2.2 Ανάπτυξη και Οικονομική Ανάπτυξη.	17
Κεφάλαιο 2^ο	19
2.1 ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΓΗΣ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ	20
2.2 Η ΔΙΑΝΟΜΗ ΕΘΝΙΚΩΝ ΓΑΙΩΝ ΤΟΥ 1871 ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 1881	23
2.3. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΡΥΘΜΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ	26
I	26
II	27
2.4 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗ ΜΙΚΤΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	30
2.5 Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	31
2.6 ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ	33
2.6.1 ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ	33
2.6.2 δημοσιές επιχειρήσεις	37
2.6.3 Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	41
2.6.4 ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΕΝΩΣΕΙΣ	43
2.7 ΟΙ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ	46
2.7.1 Η ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ	47
2.7.2 ΤΡΑΠΕΖΕΣ	49
ΣΤΜΠΕΡΑΣΜΑ	53
Βιβλιογραφία	55

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εργασία αυτή αποτελεί μία ανάλυση των θεσμικών προϋποθέσεων της οικονομικής ανάπτυξης της Ελληνικής Οικονομίας. Έτσι, κρίθηκε σκόπιμο σε πρώτο στάδιο να αναφερθούμε στις βασικές έννοιες της εργασίας μας που δεν είναι άλλες από τους θεσμούς και την οικονομική ανάπτυξη.

Στο πρώτο κεφάλαιο λοιπόν αναπτύσσεται η έννοια « θεσμός ». Οι θεσμοί ουσιαστικά αποτελούν ένα σύστημα καθιερωμένων κανόνων που δομούν τις κοινωνικές σχέσεις. Καθώς επίσης αναφερόμαστε διεξοδικά στη θεσμική μεταβολή που συντελέστηκε από το 1960 με τη Νέα Θεσμική Οικονομική που αναζωογόνησε το ενδιαφέρον των οικονομολόγων για τους θεσμούς μέχρι και τις μέρες μας. Και τέλος, το δεύτερο μισό του πρώτου κεφαλαίου αναφέρεται στην έννοια της οικονομικής ανάπτυξης, η οποία διαφέρει ανάλογα με την κοινωνία στην οποία αναφέρεται.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας, αναπτύσσονται οι θεσμικές προϋποθέσεις της οικονομικής ανάπτυξης. Δίνεται λοιπόν ιδιαίτερη έμφαση στην ιδιοκτησία γης καθώς και στην αγροτική μεταρρύθμιση με μικρές αναφορές στη διανομή των εθνικών γαιών του 1871 και στο αγροτικό ζήτημα μετά το 1881. Στη συνέχεια τη σκυτάλη παίρνει το κράτος που αποτελεί το βασικό ρυθμιστή της Ελληνικής Οικονομίας. Στα πλαίσια του κράτους γίνονται σχόλια και αναφορές στους αστικούς θεσμούς και στον εκσυγχρονισμό του Χ. Τρικούπη.

Μια από τις βασικές προϋποθέσεις της οικονομικής ανάπτυξης είναι και οι επιχειρήσεις, ιδιωτικές και δημόσιες, καθώς και οι συνδικαλιστικοί θεσμοί. Τέλος, αναλύονται οι χρηματοπιστωτικοί θεσμοί, στα πλαίσια των οποίων περιλαμβάνονται οι τράπεζες, οι περιπέτειες της δραχμής μετά το 1944 και η καθίδρυση του Εθνικού Νομίσματος.

Γίνεται σαφές ότι η κεντρική θέση της εργασίας στηρίζεται στην αντίληψη ότι η οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας είναι θεσμικά καθορισμένη και σκοπός μας είναι να αναδείξουμε τους θεσμούς στους οποίους οφείλεται η οικονομική ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας.

SUMMARY

This Presentation is an Analysis on the Basic requirements of the Economic Development in the Greek Economy. We've decided in the First Stage of our Presentation, to refer to the Economy as an "Institution" & in the Economic Development!

In the first Chapter, we study the meaning of "Institution". The "Institutions" actually are made from Different but Standard Rules, which are "Building" the Social Relations. We also refer in Details, to the Changes tha Occurred from 1960, to the Economy, that Re-started the Attention of the Economists for the "Institutions", up to this Day! Also the second Half of the First Chapter, is Referring to the Economic Development, which is Different from Society to Society!

In the Second Half of the Presentation, we analyze The "Institutional" Requirements of the Economic Development. The Attention is in more Details to the Ownership of Land, as to the Changes of the Agriculture, with small references to "giveaways" of National Land in 1871, & to the Agriculture Problem after 1881. Next, the Government (as Nation), which is the Main Ruler of the Greek Economy, Takes Over. In Regards of the Nation, there are references to the "City Institutions" & the Modernization of X. Trikoupis.

Some of the Basic Requirements of the Economic Development, are The Private & National Companies & the "Worker's Union" Institutions. At the End, there is an Analysis of the "Money Controlling" Institutions, which includes the Banks, the "Adventures" of the Greek Currency (Draxma) after 1944 & the establishment of the National Currency.

The Main Point of this Presentation, is based on the Thesis that the Economic Development of a Country is being "Institutionally" guided, and That our "Goal" is to emphasize the Reasons of Which we Had The Economic Growth in Greece.

Σκοπός αυτού του εισαγωγικού σημειώματος είναι να προσπαθήσουμε να εισάγουμε τον αναγνώστη της εργασίας στην κεντρική ιδέα, ώστε να γίνει εύκολα αντιληπτή η περαιτέρω ανάλυσή της. Προκειμένου λοιπόν να επιτευχθεί αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναλύσουμε τις δυο βασικές έννοιες του θέματος της εργασίας, δηλαδή τους θεσμούς και την οικονομική ανάπτυξη.

Έτσι αναφέροντας τον όρο «θεσμός» εννοούμε ένα σύστημα καθιερωμένων κανόνων που δομούν τις κοινωνικές σχέσεις. Με αυτή την ευρεία έννοια στους θεσμούς περιλαμβάνονται τα εξής:

- ◆ Οι τυπικοί θεσμοί, δηλαδή τα συνδικάτα, οι επιχειρήσεις, οι κρατικοί οργανισμοί, η τοπική αυτοδιοίκηση και τα σχολεία.
- ◆ Οι αυτοφυείς (μη σχεδιασμένοι) τυπικοί θεσμοί όπως το δικαίκο σύστημα, η γλώσσα, το πολιτικό σύστημα και το χρήμα.
- ◆ Οι άτυποι θεσμοί, δηλαδή οι συμβατικοί κανόνες, οι ηθικοί κανόνες, οι εθιμικοί, καθώς και οι πολιτισμικές, οι κοινωνικές αξίες και οι πεποιθήσεις και οι συνήθειες.

Θα λέγαμε λοιπόν, ότι οι θεσμοί παρέχουν τα πλαίσια μέσα στα οποία οι άνθρωποι κινούνται και αλληλεπιδρούν. Θεμελιώνουν τις σχέσεις συνεργασίας και ανταγωνισμού, οι οποίες συνθέτουν μία κοινωνία και ειδικότερα μια οικονομική τάξη πραγμάτων.

Από την άλλη πλευρά ο όρος «οικονομική ανάπτυξη» είναι επίσης πολυδιάστατος. Θα μπορούσαμε σε έναν γενικό ορισμό της οικονομικής ανάπτυξης να συμπεριλάβουμε τη βελτίωση της υλικής ευημερίας, ιδιαίτερα κοινωνιών χαμηλού βιοτικού επιπέδου, την εξάλειψη της πενίας και όλων των δυσμενών φαινομένων που την

ακολουθούν, όπως ο αναλφαβητισμός, οι ασθένειες και οι πρώιμοι θάνατοι.

Χαρακτηρίζοντας κάπως έτσι την οικονομική ανάπτυξη σημαίνει ότι θέτουμε φιλόδοξους στόχους. Και είναι γεγονός ότι από τα μέσα του εικοστού αιώνα, η οικονομική ανάπτυξη έχει φτάσει να σημαίνει μια κοινωνική συνειδητά επιδιωκόμενη και κατευθυνόμενη μεταβολή τέτοιου μεγέθους που ανοίγει και τις δυνατότητες αποτυχιών, οπισθοδρομήσεων και σφαλμάτων, αφού η επιτυχία δεν μπορεί να είναι εγγυημένη.

Βλέπουμε λοιπόν πως οι δύο βασικοί όροι της εργασίας είναι άμεσα συνδεδεμένοι και μέσα από την ανάλυσή τους θα προκύψουν και εκείνες οι θεσμικές προϋποθέσεις που συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας.

Κεφάλαιο 1°

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1°

Η Έννοια των Θεσμών και της Οικονομικής Ανάπτυξης.

1.1. Θεσμοί και θεσμική μεταβολή.

Παλαιότερα οι θεσμοί αποτελούσαν τη βάση των συναλλαγών και το μέσο άσκησης οικονομικής πολιτικής. Το γεγονός αυτό ώθησε τους οικονομολόγους να θεωρούν οποιαδήποτε ενασχόλησή τους με τους εκτός οικονομίας παράγοντες περιττή. Εξαίρεση σ' αυτή την αντίληψη αποτέλεσαν μόνο οι Αμερικάνοι Ινστιτούτιοναλιστές. Μια ανανέωση του ενδιαφέροντος των οικονομολόγων για τους θεσμούς παρατηρήθηκε μετά τη δεκαετία του 1960 με την εμφάνιση της Νέα Θεσμικής Οικονομικής.

Ο Adam Smith πίστευε ότι αν το κράτος εξασφαλίσει « έννομη τάξη, εντιμότητα, ειρήνη και χαμηλή φορολογία » επακολουθεί οικονομική ανάπτυξη. Σ' αυτό τον κατάλογο των προϋποθέσεων ο John Stuart Mill πρόσθεσε τη « βελτίωση της ενημέρωσης του κοινού και την εισαγωγή ξένων τεχνών ». Μπορεί να θεωρηθεί σαν δεδομένο ότι η δημόσια διοίκηση και οι άλλοι θεσμοί αποτελούν στην συνήθη περίπτωση, έκφραση του πολιτιστικού επιπέδου και ότι επηρεάζουν έντονα την οικονομική ανάπτυξη, αλλά ο αριθμός και η ποικιλία των παραγόντων αυτής της κατηγορίας είναι πολύ πιο μεγάλη απ' ότι αναφέρουν οι οικονομολόγοι του δέκατου ένατου αιώνα .

Ο όρος "θεσμός" αναφερόταν αρχικά στην έννοια της επιχείρησης, αλλά από το 1980, απέκτησε μια ευρύτερη σημασία, της κοινωνικής κατασκευής και χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα σε διάφορους κλάδους. Οι θεσμοί ορίζονται πλέον ως ένα σύστημα καθιερωμένων κανόνων που δομούν τις κοινωνικές σχέσεις.

Το «πολιτιστικό κενό», μια γνωστή κοινωνιολογική έκφραση, έχει μεγάλη σημασία στην περίπτωση μας. Πολλοί θεσμοί έχουν επιζηήσει και αφού έπαψαν να είναι χρήσιμοι, αλλά κατέχουν ισχυρές θέσεις στο πολιτιστικό τους περιβάλλον και είναι δύσκολο να μεταβληθούν ή να τροποποιηθούν. Αυτό ισχύει όχι μόνο σε περιπτώσεις όπως είναι η διαφθορά, τα συστήματα εκμισθώσεως γης ή οργανώσεως της αγροτικής οικογένειας και η εκκλησιαστική ή εκπαιδευτική πρακτική, αλλά και για πολλούς θεσμούς, που είναι ενσωματωμένοι στα παραδοσιακά πρότυπα οικονομικής παραγωγής, διανομής και καταναλώσεως² .

Ένα άλλο φαινόμενο που παρατηρείται λιγότερο συχνά, είναι η πολιτιστική πρωτοπορία που εμφανίζεται όταν μια χώρα παίρνει οικονομικούς θεσμούς από περισσότερο αναπτυγμένες χώρες και τους μεταφυτεύει σε κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο δεν προσαρμόζονται. Τα φαινόμενα αυτά είναι πασίγνωστα στο πολιτικό πεδίο όπου συντάγματα, κοινοβούλια, υπουργικά

¹ Ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Μιχάλη Ζουμπουλάκη που με τις παρατηρήσεις του βελτίωσε την ουσία της εργασίας.

² Βλ. CHARLES P. KINDLEBERGER BRUCE HERRICH, Οικονομική Ανάπτυξη, Α' τόμος, σελ. 48, Θεσμοί και πολιτιστικό επίπεδο.

συμβούλια και εκλογικά συστήματα βρίθουν σε χώρες που απέχουν πολύ από το να είναι δημοκρατικές. Δεν λείπουν όμως και από το οικονομικό πεδίο. Στη μεσοπολεμική περίοδο νομισματικοί εμπειρογνώμονες, Βρετανοί και Αμερικάνοι, ταξίδεψαν στις υποανάπτυκτες χώρες και ίδρυσαν κεντρικές τράπεζες. Δεν είναι ίσως πολύ περίεργο ότι στις χώρες που πήγαν Βρετανοί εμπειρογνώμονες ιδρύθηκαν μικρά συστήματα αποθεμάτων. Ένα από τα βασικά και εξοντωτικά δαπανηρά παραδείγματα πολιτιστικής πρωτοπορίας στην εποχή μας, είναι η εφαρμογή σε υποανάπτυκτες χώρες μέτρων της Κεϋνσιανής οικονομικής αναλύσεως, που χρειάζονται σε αναπτυγμένες οικονομίες όταν πλήττονται από ανεργία.

Η ευρεία έννοια των θεσμών περιλαμβάνει: α) Τυπικοί θεσμοί, όπως επιχειρήσεις, συνδικάτα, κρατικοί οργανισμοί, τοπική αυτοδιοίκηση, σχολεία, β) Αυτοφυείς (μη σχεδιασμένοι) τυπικοί θεσμοί όπως δικαϊκό σύστημα, πολιτικό σύστημα, αλλά και γλώσσα και χρήμα και γ) Άτυποι θεσμοί, όπως συμβατικοί κανόνες (conventions), ηθικοί κανόνες (rules), εθιμικοί κανόνες (habits), κοινωνικές αξίες (social norms), πολιτισμικές αξίες (cultural values), πεποιθήσεις (beliefs) και συνήθειες (routines)³.

Οι θεσμοί παρέχουν τα πλαίσια μέσα στα οποία οι άνθρωποι κινούνται και αλληλεπιδρούν. Θεμελιώνουν τις σχέσεις συνεργασίας και ανταγωνισμού οι οποίες συνθέτουν μια κοινωνία και ειδικότερα μια οικονομική τάξη πραγμάτων. Όταν οι οικονομολόγοι μιλούν για την επιστήμη τους ως μια θεωρία επιλογών και όταν υποστηρίζουν ότι ο κατάλογος των επιλογών καθορίζεται από ευκαιρίες και προτιμήσεις, απλούστατα παραλείπουν να αναφέρουν ότι εκείνο που περιορίζει τις επιλογές των ανθρώπων είναι το θεσμικό πλαίσιο. Οι θεσμοί είναι στην πραγματικότητα το φίλτρο μεταξύ του αποθέματος κεφαλαίου και της παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών αφ' ενός και της διανομής του εισοδήματος αφ' ετέρου⁴.

Ταυτόχρονα, οι θεσμοί μέσω των οποίων λειτουργεί η αγορά, είναι υπεύθυνοι για τη δημιουργία κινήτρων ή αντικινήτρων που εξηγούν την αποτελεσματικότητα μιας οικονομικής οργάνωσης ή ενός συστήματος. Για να είναι αποδοτικοί οι οικονομικοί θεσμοί πρέπει να είναι προσαρμοσμένοι στις ανάγκες και το πολιτιστικό επίπεδο της κάθε χώρας. Η προσαρμογή να είναι ενσυνείδητη. Αλλά στην άριστη περίπτωση, οι θεσμοί εξελίσσονται και προσαρμόζονται στις οικονομικές απαιτήσεις της χώρας και στον εθνικό τους χαρακτήρα κατά τρόπο υποσυνείδητο.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι εκτός από τα κίνητρα μεγιστοποίησης της ατομικής ωφέλειας της παραδοσιακής Νεοκλασικής Οικονομικής, οι θεσμοί επηρεάζουν τον τρόπο δράσης των οικονομικών παραγόντων και δίνουν την ευκαιρία έτσι σε μια οικονομία να είναι περισσότερο ή λιγότερο αποτελεσματική, καθώς και ασφαλής και αποδοτική. Κριτήριο για την αποτελεσματικότητα των θεσμών δεν είναι μόνο η ύπαρξη υψηλού ή χαμηλού κόστους συναλλαγών, αλλά και η συμπεριφορά των αυτοφυών θεσμών. Σε αντίθεση η αποδοτικότητα και η ασφάλεια των θεσμών

³ Για την κατάταξή τους βλ. Ζουμπουλάκης (2002)

⁴ βλ. North (2000), σελ. 307

εξαρτάται από τον τρόπο διευθέτησης των περιουσιακών στοιχείων και από το πόσο συνεπές είναι το κράτος στην τήρηση των δεσμεύσεων απέναντί στους πολίτες και τους διεθνείς εταίρους του.

Με την προϋπόθεση ότι οι θεσμοί αποκρυσταλλώνουν τις αξίες του κοινωνικού πλαισίου λειτουργίας της οικονομίας και κατά συνέπεια και τις ιστορικές της εξαρτήσεις, δεχόμαστε ότι η εξέλιξη των θεσμών αποτυπώνει τις βαθύτερες οικονομικές μεταβολές. Ο North έγραψε το 1990 ότι « η θεσμική μεταβολή διαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο εξελίσσονται οι κοινωνίες στο χρόνο και αποτελεί επομένως το κλειδί για την κατανόηση της ιστορικής μεταβολής ». Αξίζει να τονίσουμε ότι κάθε έννοια εξέλιξης προϋποθέτει μια συνέχεια, επομένως κάποια χαρακτηριστικά κληρονομούνται σε επόμενες γενιές μέσα από μια αλυσίδα εξέλιξης.

Ένα πολιτικοοικονομικό σύστημα αποτελείται από ένα πλέγμα θεσμών που συνδέονται με συγκεκριμένες σχέσεις μεταξύ τους. Οι συνταγματικοί κανόνες είναι οι θεμελιώδεις οργανωσιακοί περιορισμοί ενός τέτοιου συστήματος, όπου στόχος τους είναι να μεγιστοποιηθεί η ωφέλεια των ηγετών μέσω του καθορισμού της δομής τόσο των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων όσο και του ελέγχου επί του εξαναγκασμού⁵.

Έτσι λοιπόν, συνταγματικοί κανόνες θέτουν το βασικό πλαίσιο των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, το κράτος παρέχει το πλαίσιο για να επιδικάζει και να εφαρμόζει τους κανόνες αλλά και δημοσιεύει κώδικες συμπεριφοράς που στοχεύουν στη μείωση του κόστους συμμόρφωσης της πολιτικής δομής καθώς και του κόστους συναλλαγής στον οικονομικό τομέα.

Επομένως, τα είδη των συμβασιακών σχέσεων που συνθέτουν την οικονομική οργάνωση ρυθμίζονται κατά βάση από το κράτος, πρώτον σε σχέση με τα διαφορετικά κόστη ευκαιρίας των διαφόρων υπηκόων και δεύτερον σε σχέση με το κόστος που έχει για τον ηγέτη ο έλεγχος της οικονομικής επίδοσης. Λαμβάνοντας αυτά υπόψη, το κράτος θα παράσχει την υποδομή των δημόσιων αγαθών που χρειάζονται για την προαγωγή της οικονομικής δραστηριότητας. Οι μορφές εθελοντικών οργανώσεων που θ' αναπτυχθούν μέσα σ' αυτό το πλαίσιο θα εξαρτώνται από τις σχετικές τιμές, από το απόθεμα τεχνολογίας και από το κόστος επιβολής εναλλακτικών μορφών οικονομικής οργάνωσης. Όσο μεγαλύτερα είναι τα κέρδη από την εξειδίκευση, τόσο περισσότερα τα στάδια στην παραγωγική διαδικασία και τόσο υψηλότερο το κόστος συναλλαγής. Ο βαθμός στον οποίο τα στάδια αυτά θα οργανωθούν από την αγορά ή από μια ιεραρχική οργάνωση θα εξαρτηθεί από το εναλλακτικό κόστος μέτρησης και επιβολής.

Από τους δυο προαναφερθέντες περιορισμούς θα εξαρτηθεί ο βαθμός στον οποίο το κράτος θα προωθήσει την ανάπτυξη των αγορών γης και εργασίας. Μια τέτοια ανάπτυξη θα μπορούσε, για παράδειγμα, να αυξήσει τις ενδεχόμενες συγκρούσεις, όπως στην περίπτωση των περιφράξεων στην Αγγλία των Τυδώρ και επομένως να απειλήσει την ασφάλεια του ηγέτη.

Οι θεσμοί, όπως προαναφέρθηκε, αποτελούν φίλτρο όχι μόνο μεταξύ ατόμων και αποθέματος κεφαλαίου αλλά και μεταξύ αποθέματος κεφαλαίου

⁵ βλ. North (2000), σελ. 313.

και επίδοσης της οικονομίας. Καθορίζουν τόσο την παραγωγή του συστήματος όσο και τη διανομή του εισοδήματος. Ως φίλτρα είναι ευγενώς συντηρητικοί, δεδομένου ότι εξασφαλίζουν τη σταθερότητα της κοινωνίας και επομένως το εισόδημα των εντολέων. Η εισαγωγή του χρόνου ασκεί μια αποσταθεροποιητική επίδραση στους θεσμούς διότι οι εντολείς είναι θνητοί και το απόθεμα κεφαλαίου μεταβάλλεται.

Το απόθεμα κεφαλαίου μεταβάλλεται, πρωτίστως, λόγω των μεταβολών του πληθυσμού. Παρ' όλο που μερικές φορές παρατηρείται ομοιοστατικός πληθυσμός για κάποιες χρονικές περιόδους, οι μεταβολές του πληθυσμού αποτέλεσαν την εμφανέστερη αιτία μεταβολής του αποθέματος κεφαλαίου, και ενώ το διαχρονικό σχήμα ήταν ανοδικό, υπήρξαν και μακροχρόνιες περίοδοι φθίνοντος πληθυσμού.

Δεύτερον, το απόθεμα κεφαλαίου μεταβάλλεται διότι μεταβάλλεται η γνώση. Οι άνθρωποι έχουν αυξήσει το απόθεμα τους τόσο σε αμιγή γνώση όσο και σε εφαρμοσμένη γνώση που ενσωματώθηκε στις τεχνολογικές εξελίξεις και στις ικανότητες των ανθρώπων. Η μεγαλύτερη γνώση δεν μεταβάλλει μόνο τις σχετικές τιμές, αλλά επειδή υπήρξε ιστορικά μη αναστρέψιμη, εξασφαλίζει και ότι οι μεταβολές δεν θα είναι εντελώς κυκλικές⁶.

Οι μεταβολές του αποθέματος κεφαλαίου προκαλούν με διάφορους τρόπους μεταβολές στους θεσμούς. Οι μεταβαλλόμενες σχετικές τιμές επηρεάζουν τη διαπραγματευτική θέση των εντολέων μεταξύ τους αλλά και των εντολέων και εντολοδόχων. Οι μεταβολές της στρατιωτικής τεχνολογίας επηρεάζουν το μέγεθος του κράτους και τη διαπραγματευτική θέση των ηγετών απέναντι στους υπηκόους και τους άλλους ηγέτες. Επιπλέον, η ιδεολογία αλλάζει μέσω των μεταβαλλόμενων προσωπικών αντιλήψεων για το δίκαιο ή άδικο των σχέσεων ανταλλαγής, οπότε μεταβάλλεται και το κόστος επιβολής των κανόνων.

Από αυτή την πολύ γενική συζήτηση για τα αίτια των θεσμικών μεταβολών φαίνεται ότι όσο ταχύτερες είναι οι μεταβολές του αποθέματος κεφαλαίου, τόσο πιο ασταθές αποβαίνει το υπάρχον σύστημα θεσμών. Σύμφωνα με αυτά τα πλαίσια, η επανάσταση είναι πιο πιθανή όταν συμβαίνουν τυχαίες μεταβολές στο απόθεμα κεφαλαίου, οι οποίες βελτιώνουν την ευημερία των πολιτών και ως εκ τούτου εξασθενίζουν ουσιαστικά τον ηγέτη έναντι των υπηκόων.

Είναι πολύ σημαντικό πριν ολοκληρώσουμε την ενότητα αυτή να τονίσουμε ότι η ιστορία της θεσμικής μεταβολής περιλαμβάνει τη θεωρία για την αλλαγή των τυπικών θεσμών και τη θεωρία για τη μεταβολή των άτυπων θεσμών. Η μεν πρώτη ασχολείται με το πώς λαμβάνονται οι θεσμικές αποφάσεις που οδηγούν σε ομαλές ριζικές αλλαγές του θεσμικού πλαισίου της αγοράς αλλά και με τον τρόπο βίαιης αλλαγής των τυπικών θεσμών μέσω εξωτερικών εισβολών και επαναστάσεων⁶. Η δεύτερη δε, ασχολείται με την έννοια της εξέλιξης που προαναφέραμε, αλλά κυρίως συνδέεται με μια διαδικασία τύπου « αόρατης χειρός » όπου τα επιδιωκόμενα ατομικά

⁶ βλ. North (2000) σελ. 316

⁷ βλ. North (1990), σελ. 89-91.

αποτελέσματα οδηγούν συχνά σε μη επιδιωκόμενες μεταβολές των θεσμών αλλά και του κοινωνικού πλαισίου.

Εμείς θα ασχοληθούμε και θα αναλύσουμε τέσσερις « τυπικούς οικονομικούς θεσμούς » προκειμένου να ερμηνεύσουμε τη μακροχρόνια εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας: την ιδιοκτησία και τα περιουσιακά στη γη, το κράτος ως ρυθμιστής της αγοράς, τους θεσμούς της παραγωγής, δηλαδή τις επιχειρήσεις και τους συνδικαλιστικούς φορείς και τέλος τους χρηματοπιστωτικούς θεσμούς.

1.2. Τι είναι Οικονομική Ανάπτυξη.

Οι περισσότεροι λαοί της Ασίας, της Αφρικής και της Λατινικής Αμερικής ζουν σε συνθήκες που κατά το μάλλον θεωρούνται τόσο από τους ίδιους τους λαούς αυτούς όσο και από τους άλλους, ως μη ικανοποιητικές. Βαθιά ριζωμένες πεποιθήσεις, ως προς τις δυνατότητες της ανθρώπινης προόδου καθιστούν τις μη ικανοποιητικές αυτές συνθήκες ένα από τα πιεστικότερα προβλήματα παγκοσμίου ενδιαφέροντος. Τα προβλήματα που σχετίζονται με την προώθηση της αλλαγής των συνθηκών αυτών αποτελούν επίσης, όχι συμπτωματικά, μια πελώρια πνευματική πρόκληση.

Όπως ακριβώς είναι πολυδιάστατα τα προβλήματα της οικονομικής προόδου και των μέτρων πολιτικής που προτείνονται ως λύσεις, το ίδιο πολυδιάστατοι είναι και οι αριθμοί της οικονομικής αναπτύξεως. Η οικονομική ανάπτυξη περιλαμβάνει : τη βελτίωση της οικονομικής ευημερίας, ιδίως των ατόμων που έχουν τα χαμηλότερα εισοδήματα, την εξάλειψη της πενίας και των φαινομένων που την ακολουθούν, δηλαδή του αναλφαριθμητισμού, των ασθενειών και των πρώιμων θανάτων, τη μεταβολή της σύνθεσης των εισροών και εκροών η οποία γενικά συμπεριλαμβάνει και μετατοπίσεις της διαρθρώσεως της παραγωγής από τις γεωργικές προς τις μεταποιητικές δραστηριότητες, την οργάνωση της οικονομίας κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η παραγωγική απασχόληση να είναι καθολική στον πληθυσμό εργασιακής ηλικίας μάλλον, παρά να αποτελεί κατάσταση μιας προνομιούχου μειονότητας και την αντίστοιχα μεγαλύτερη συμμετοχή ομάδων ευρύτερης βάσεως στη λήψη αποφάσεων ως προς τις κατευθύνσεις, οικονομικές ή άλλες, προς τις οποίες πρέπει να στραφούν για να βελτιώσουν την ευημερία τους⁷.

Όταν χαρακτηρίζουμε έτσι την οικονομική ανάπτυξη, σημαίνει ότι θέτουμε φιλόδοξους στόχους. Αλλά, επειδή το πρώτιστο ενδιαφέρον μας είναι οι συνθήκες ζωής του ανθρώπου, έχουμε έντονη την αίσθηση ότι κάτι μικρότερο από τους στόχους αυτούς δεν είναι αρκετό. Από τα μέσα του

⁷ Για την έννοια της Οικονομικής Ανάπτυξης βλ. CHARLES P. KINDLEBERGER BRUCE HERRICH σελ. 1.

εικοστού αιώνα, η οικονομική ανάπτυξη έχει φτάσει να σημαίνει μια κοινωνική, συνειδητά επιδιωκόμενη και κατευθυνόμενη μεταβολή τέτοιου είδους και εκτάσεως, που ποτέ δεν επιχειρήθηκε στο παρελθόν. Η επιδίωξη μιας μεταβολής αυτού του μεγέθους ανοίγει και τις δυνατότητες αποτυχιών, οπισθοδρομήσεων και σφαλμάτων, αφού η επιτυχία προφανώς ποτέ δεν μπορεί να είναι εγγυημένη. Φαίνεται ότι η δυνατότητα αποτυχίας αντισταθμίζεται από την αίσθηση που έχουν όσοι εμπλέκονται άμεσα στην προσπάθεια, ότι η οικονομική τους ανάπτυξη επείγει. Για τους πτωχούς λαούς η οικονομική ανάπτυξη αντιπροσωπεύει έναν αγώνα και αναλαμβάνεται με αυξανόμενη επιθετικότητα.

1.2.1 Ο τρόπος μέτρησης της Οικονομικής Ανάπτυξης.

Δεν υπάρχει ένας μοναδικός ορισμός ή χαρακτηρισμός της οικονομικής ανάπτυξης που να καλύπτει ικανοποιητικά την πολύπλευρη φύση της.

Αποτέλεσμα αυτού είναι ότι δεν υπάρχει ένας μοναδικός τρόπος μέτρησης της οικονομικής ανάπτυξης που να περιγράφει πλήρως αυτή την πολύπλοκη και οξείας μορφής εξελικτική διαδικασία. Παράλληλα όμως, οι περισσότεροι οικονομολόγοι ακολουθούν το πνεύμα της διαπιστώσεως του Λόρδου Kelvin, που είπε ότι « δεν μπορούμε να μάθουμε πολλά πράγματα πάνω σ' ένα θέμα, αν δεν έχουμε τρόπο να το μετρήσουμε ». Η τάση αυτή όμως που έχουν οι θεράποντες των κοινωνικών επιστημών γενικά και ειδικότερα οι οικονομολόγοι προς τις ποσοτικές μετρήσεις, παρ' όλες τις δυνατότητες που παρουσιάζει να παρερμηνευθεί από αφιλοσόφητους τεχνικούς, έχει μολαταύτα καταστεί μόνιμο τμήμα της μεθοδολογίας μας.

Η πολλαπλότητα των σκοπών της αναπτύξεως αντικατοπτρίζεται στην ποικιλία των αναπτυξιακών μετρήσεων. Όταν ενδιαφερόμαστε για το υλικό προϊόν, μετράμε το συνολικό προϊόν, είτε με τη μορφή του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος (ΑΕΠ), είτε με τη μορφή του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΓΠ)⁸. Τα επίπεδα της μαζικής πενίας δείχνονται με την κατανομή του εισοδήματος σε κάθε χώρα. Η αποκατάσταση και η ανεργία μετριοούνται περιοδικά στις περισσότερες χώρες με απογραφές ή με δειγματολογικές έρευνες. Παρόμοιες μετρήσεις, π.χ. οι δείκτες γεννητικότητας, μορφωτικού επιπέδου και θνησιμότητας δείχνουν την έκταση της ανάπτυξης από άλλες πλευρές.

Αλλά και η απλή ύπαρξη όλων αυτών των μετρήσεων μερικά μόνο μας ικανοποιεί. Υπάρχουν τρεις τουλάχιστον λόγοι για τους οποίους δεν είμαστε απόλυτα ικανοποιημένοι.

⁸ βλ. CHARLES P. KINDLEBERGER BRUCE HERRICK σελ. 3

Πρώτον, οι μετρήσεις πρέπει να είναι ανάλογες με τα φαινόμενα που μετριοούνται. Η μέτρηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος, ως γενικός μέσος όρος, δεν μας δίνει επαρκείς πληροφορίες για την έκταση κατά την οποία ο πλούτος, οι αναπτυξιακές αντιλήψεις, τα πρότυπα ή οι ικανοποιήσεις έχουν διεισδύσει σ' ολόκληρη την κοινωνία.

Δεύτερον, σχετίζεται με τις μεθοδολογικές δυσκολίες που παρουσιάζουν αυτές οι ίδιες οι μετρήσεις. Αν και πάνω στο πρόβλημα αυτό θα αναφέρουμε περισσότερα, το ακόλουθο παράδειγμα μπορεί να μας κατατοπίσει προς το παρόν. Σύμφωνα με την επικρατούσα μεθοδολογία της λογιστικής του εθνικού εισοδήματος, η αξία των υπηρεσιών που παράγονται και καταναλώνονται στο σπίτι δεν συνυπολογίζεται στο συνολικό προϊόν μιας χώρας. Αλλά βέβαια, στις κοινωνίες με χαμηλά επίπεδα εξειδικεύσεως τα νοικοκυριά είναι σχεδόν αυτόνομα. Κατά συνέπεια, στα νοικοκυριά των χωρών χαμηλού εισοδήματος διεξάγεται μεγαλύτερο ποσοστό οικονομικών λειτουργιών, απ' ό,τι στα νοικοκυριά των πλουσιότερων χωρών. Έτσι, το εθνικό εισόδημα των πρώτων χωρών είναι υποεκτιμημένο έναντι του εθνικού εισοδήματος των δεύτερων.

Τρίτον, είναι η αξιοπιστία των στατιστικών μετρήσεων. Υπάρχουν τρεις τουλάχιστον βασικές πηγές ανακρίβειας : οι δυσκολίες μέτρησης φυσικών ποσοτήτων ή απαρίθμησης γεγονότων, τα προβλήματα αποτίμησης και τα πιθανά μεροληπτικά σφάλματα που οφείλονται σε κάποια παρώθηση των απογραφομένων να γίνουν αναληθείς πληροφορίες. Όλα αυτά τα προβλήματα υπάρχουν ως ένα βαθμό στις στατιστικές οποιοσδήποτε χώρας, αλλά φαίνεται ότι στις φτωχές χώρες είναι πολύ σοβαρότερα. Μερικές φορές μπορούν να γίνουν διασταυρωτικοί έλεγχοι για να εκτιμηθεί η αξιοπιστία συγκεκριμένων στατιστικών σειρών. Παρ' όλα αυτά, όσο χαμηλότερο είναι το επίπεδο αξιοπιστίας μιας στατιστικής σειράς, τόσο δυσκολότερη είναι η μέτρηση του ΑΕΠ.

Αν και από τα παραπάνω είναι φανερό ότι θεωρούμε την οικονομική ανάπτυξη ως μια πολυμεταβλητή έννοια, θα θεωρήσουμε ως προσεγγιστικές τις μετρήσεις που βασίζονται στο εθνικό εισόδημα. Δε θα αναφερθούμε στις δυσκολίες που αντιμετωπίζονται για την κατάρτιση ενός πολυμεταβλητού δείκτη οικονομικής ανάπτυξης. Κάποια ιδέα των σχετικών προβλημάτων μπορούμε να πάρουμε εξετάζοντας πρόσφατες προσπάθειες που έγιναν για να διαμορφωθούν παρόμοιοι δείκτες οι λεγόμενοι « κοινωνικοί δείκτες »⁹. Πρέπει να κατανοηθεί ότι οι μετρήσεις οι βασιζόμενες στο εισόδημα, που εξετάζονται αποτελούν μερικά μόνο από τα πιθανά συνθετικά τμήματα που μπορούν να διαμορφώσουν ένα δείκτη οικονομικής ανάπτυξης. Τα προβλήματα μετρήσεως και ερμηνείας τα σχετικά με τους δείκτες βασίζονται στις έννοιες του εθνικού εισοδήματος.

⁹ βλ. C. P. Kindleberger, «Obsolescence and technical Change», Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics, Αύγουστος 1961 σελ. 281 - 297.

1.2.2 Ανάπτυξη και Οικονομική Ανάπτυξη.

Η Οικονομική Ανάπτυξη έχει ως επίκεντρο κυρίως θέματα υλικού προσανατολισμού (προϊόν, απασχόληση, εισόδημα, σύνθεση της παραγωγής κ.τ.λ.), η ανάπτυξη γενικά πραγματεύεται τις αλλαγές της καταστάσεως του ανθρώπου. Η οικονομική ανάπτυξη είναι σαφώς ένα μέρος μόνο μιας ευρύτερης διαδικασίας. Οι σπουδαστές συνήθως αντιλαμβάνονται αυτή τη διαφορά.

Με απλά λόγια, η οικονομική ανάπτυξη είναι διαδικασία που προχωρεί με μικρότερη ταχύτητα απ' όση θα ήθελαν οι ενδιαφερόμενοι. Η δήλωση όμως αυτή αγγίζει τα τετριμμένα. Αφού ο περισσότερος κόσμος ζητάει περισσότερο υλικό πλούτο και αφού οι παραγωγικοί συντελεστές εξακολουθούν να είναι σπάνιοι, οι εκφράσεις ανησυχίες για τον αργό ρυθμό της αναπτύξεως μπορεί να φαίνεται σαν κάτι λίγο παραπάνω από μια αγωνιώδη έκκληση για περισσότερο πλούτο.

Αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Πολλοί παρατηρητές πιστεύουν ότι η διαδικασία της ανάπτυξης επιδέχεται καλύτερη διαχείριση, ότι αν αυτοί παίρνουν τις αποφάσεις είναι καλύτερα πληροφορημένοι, μπορούν να διαμορφώσουν στρατηγικές όχι δαπανηρότερες από εκείνες κάτω από τις οποίες σήμερα στενάζουν οι φτωχές χώρες -στρατηγικές που επιτρέπουν ταχύτερη ανάπτυξη- και που θα μπορούσαν να είναι αρεστές στους λαούς. Οι πεποιθήσεις αυτές συνδέονται έμμεσα με το όραμα της αναπτύξεως που περιλαμβάνει κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές, καθώς και οικονομικούς μετασχηματισμούς.

Με το πρόβλημα της αναπτύξεως, εκτός από την ανθρώπινη ανυπομονησία, συνδυάζονται και τα θέματα κοινωνικής ανεπάρκειας και των δυνατοτήτων για μεταβολές -δυνατοτήτων που είτε είναι αντιληπτές είτε ασαφώς αισθητές. Τα προβλήματα αναπτύξεως, ίσως περισσότερο από τα προβλήματα που αφορούν άλλους κλάδους της οικονομικής επιστήμης, είναι πρόβλημα πολιτικής. Είναι χρήσιμο κίνητρο των γνώσεων γύρω από την οικονομική ανάπτυξη, είναι η εφαρμογή των « γνώσεων » αυτών στα μέτρα πολιτικής που λαμβάνονται για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της αναπτύξεως¹⁰.

Σ' ένα πλαίσιο τόσο ευρύ είναι φανερό, ότι η μονόπλευρη συγκέντρωση στις καθαρά οικονομικές πλευρές της οικονομικής ανάπτυξης αφήνει την πιθανότητα να αγνοηθούν άλλες σημαντικές πλευρές.

Ας εξετάσουμε το συμβατικό σχήμα λήψεως αποφάσεων είτε σε πλαίσια είτε σε φτωχή χώρα. Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι υπεύθυνοι για τη λήψη αποφάσεων είναι η επιδίωξη ενός ή περισσότερων στόχων και η ύπαρξη ορισμένων οικονομικών πόρων, με τους οποίους μπορούν να πραγματοποιηθούν οι στόχοι αυτοί. Σύμφωνα με το σχήμα αυτό, οι υπεύθυνοι για τη λήψη αποφάσεων επιλέγουν ή προσπαθούν να επιλέξουν τόσο έναν

¹⁰βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, «Οικονομική Ανάπτυξη», σελ. 27 - 29.

άριστο συνδυασμό προϊόντων όσο και έναν άριστο συνδυασμό των διαθέσιμων παραγωγικών πόρων.

Τα προβλήματα των ευρύτερων αλληλεπιδράσεων προβάλλουν, όταν αρχίζουμε να ερευνάμε τη φύση των στόχων που εξετάζονται και τους παραγωγικούς πόρους που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να επιτευχθούν οι στόχοι. Οι οικονομικές αποφάσεις, είτε ατόμων είτε κρατών, λαμβάνονται κάτω από συνθήκες τέτοιες που οι καθοριζόμενοι στόχοι είναι πολύ ευρύτεροι, απ' όσο μπορεί κανείς μερικές φορές να φανταστεί. Οι εθνικοί ηγέτες, εκτός από τα υψηλότερα συστήματα που επιδιώκουν για τους λαούς τους, μπορεί να επιθυμούν επίσης πολιτική σταθερότητα, ελάττωση των εθνικών ιδιοτυπιών, εξάλειψη της περιφερειακής απομονώσεως και ανισότητας, υψηλότερο επίπεδο εθνικής συνειδήσεως, μεγαλύτερη στρατιωτική ασφάλεια και μεγαλύτερη επιρροή στα διεθνή συμβούλια.

Στους περιορισμούς υπό τους οποίους μπορούν να πραγματοποιηθούν οι ποικίλοι αυτοί στόχοι περιλαμβάνονται, όχι μόνο η διαθεσιμότητα των υλικών πόρων, αλλά και θέματα αναφερόμενα στην οργάνωση, στις πολιτιστικές αξίες και θέσεις, σε θεσμολογικές ρυθμίσεις που αποβλέπουν σε μεταβολές και στη θέση που παίρνουν άλλες χώρες έναντι των στόχων αυτών.

Με λίγα λόγια, τόσο οι αντικειμενικοί στόχοι όσο και οι περιοριστικοί παράγοντες, αντιμετωπίζονται από τους υπεύθυνους για τη λήψη αποφάσεων με μεγάλη ευρύτητα. Οι απόψεις των οικονομολόγων μπορεί να φαίνονται και πολλές φορές είναι μέσα σε στενά πλαίσια, αλλά αυτό δεν είναι και αναγκαίο. Όταν εφαρμόζουμε την οικονομική ανάλυση σε προβλήματα φτωχών χωρών πρέπει να έχουμε υπόψη και τις ευρύτερες αλληλεπιδράσεις, που ενδεικτικά αναφέρθηκαν πιο πάνω, αν θέλουμε η ανάλυση μας να είναι χρήσιμη. Η εξισορρόπηση υλικών και μη υλικών στόχων έχει οικονομικές επιπτώσεις και δυστυχώς η αποκλειστική συγκέντρωση στα προβλήματα του υλικού προϊόντος μας στερεί αυτή την πολύτιμη εσωτερική ενόραση.

Κεφάλαιο 2°

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

2°

Βασικές Προϋποθέσεις για την Οικονομική Ανάπτυξη

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναλύσουμε τις προϋποθέσεις που οδηγούν στην οικονομική ανάπτυξη. Αυτές είναι η ιδιοκτησία γης και το αγροτικό ζήτημα, το κράτος, οι επιχειρήσεις και οι συνδικαλιστικοί θεσμοί και το χρήμα.

2.1 ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΓΗΣ ΚΑΙ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Μια από τις πιο βασικές προϋποθέσεις της ανάπτυξης του καπιταλισμού είναι η ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και κυρίως της γης¹¹. Η ατομική ιδιοκτησία της γης δεν είναι προϋπόθεση μόνο της ανάπτυξης του καπιταλισμού, αλλά και της υιοθέτησης νέων μεθόδων παραγωγής και νέων καλλιεργειών που συμβάλλουν στην αύξηση της συσσώρευσης.

Μία από τις ισχυρότερες επιδράσεις της οικονομικής ανάπτυξης στις αγροτικές χώρες μπορεί να είναι η μεταρρύθμιση της ιδιοκτησίας της γης, συνοδευόμενη από αλλαγές των θεσμών που αφορούν τη γεωργική παραγωγή.

"Αν σκοπός της αναπτύξεως γενικά και της γεωργικής ειδικότερα είναι η αύξηση του προϊόντος, είναι φανερό ότι οι μορφές ιδιοκτησίας της γης πρέπει να είναι τέτοιες που να ενθαρρύνουν το σκοπό αυτό. Η οικονομική προσέγγιση της αγροτικής μεταρρυθμίσεως επιδιώκει να ανακαλύψει μία θεσμική ρύθμιση με επαρκή ευελιξία, που να επιτρέπει την προσαρμογή στις τεχνολογικές μεταβολές και στις διακυμάνσεις των σχετικών τιμών εναλλακτικών γεωργικών προϊόντων, χωρίς να θυσιάζονται οι πολιτικές επιδιώξεις της διαδικασίας. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να ενθαρρύνονται οι επενδύσεις σε είδος¹², είτε νέες είτε παλιές, που πρέπει να συντηρηθούν. Τα κοινότερα παραδείγματα τέτοιων επενδύσεων είναι οι περιφράξεις, τα αρδευτικά αυλάκια, η συντήρηση του εδάφους και η ανανέωση του. Τα αγροτεμάχια που καλλιεργούνται από τους ιδιοκτήτες τους είναι η μορφή ιδιοκτησίας που, εκτός από κοινωνική

¹¹ Βλ. Ζουμπουλάκης (2002), Θεσμοί & Θεσμική Μεταβολή

¹² Δηλαδή επενδύσεις που είναι αποτέλεσμα εργασίας των ίδιων των καλλιεργητών και δεν πραγματοποιούνται με μεταφορά πόρων μέσω δανείων πιστωτικών ιδρυμάτων. Η ανάλυση των επενδύσεων αυτής της μορφής στο αγροτικό περιβάλλον μπορεί να αποτελέσει τον ασθενέστερο κρίκο των εμπειρικών μας γνώσεων της γεωργικής οικονομικής.

δικαιοσύνη παρέχει ίσως τον ευκολότερο τρόπο αύξησης των επενδύσεων αυτής της κατηγορίας και κατά συνέπεια και του προϊόντος.

Αύξηση του προϊόντος μπορεί να προκύψει και από μερικές άλλες, σχετικά απλές ενέργειες. Η κατάρτιση κτηματολογίου, ο αναδασμός των διάσπαρτων αγροτεμαχίων ώστε να περιορίζεται ο νεκρός χρόνος διαδρομής ανάμεσα τους, η τακτοποίηση του συστήματος των τίτλων ιδιοκτησίας ώστε να είναι ασφαλέστερη η αγορά και η πώληση της γεωργικής γης - όλα αυτά περιορίζουν το κόστος ή την αβεβαιότητα και επομένως ενθαρρύνουν την αύξηση της παραγωγής.

Είναι αναμφισβήτητη η πολιτική απήχηση που έχει η αναδιανομή της γης. Το σύνθημα «η γη στους καλλιεργητές της» έχει παγκόσμια απήχηση. Επίσης τα στατιστικά δεδομένα που συγκεντρώνονται σχετικά με τις μεγάλες ιδιοκτησίες γης, δείχνουν ότι καλλιεργούνται λιγότερο εντατικά, πράγμα που αντανakλά ποικίλα οικονομικά και μη οικονομικά κίνητρα.

Αλλά, όσο φανερά είναι τα πλεονεκτήματα της αγροτικής μεταρρύθμισης, άλλο τόσο είναι φανεροί και οι κίνδυνοι που τη συνοδεύουν. Ειδικότερα, θεωρείται συνήθως ότι αμέσως μετά την αναδιανομή της γης, η παραγωγή ελαττώνεται. Και εδώ πάλι χρειάζεται συγκέντρωση σχετικών στατιστικών πληροφοριών και πολύ προσεκτική ερμηνεία τους. Ενώ είναι αλήθεια ότι το προϊόν που διοχετεύεται στην αγορά μπορεί πραγματικά να ελαττωθεί, δεν είναι το ίδιο βέβαιο ότι ελαττώνεται και η συνολική παραγωγή. Τα παλιότερα χαμηλά επίπεδα εισοδήματος και διατροφής τους, δικαιολογούν απόλυτα μία τέτοια αντίδραση τους στη νέα κατάσταση που δημιουργείται ύστερα από την αναδιανομή της γης.

Ακόμα κι αν υπερνικηθεί η αντίδραση των παλιών γαιοκτημόνων, η γεωργική μεταρρύθμιση αντιμετωπίζει σειρά συνεχιζόμενων δυσκολιών:

- ◆ Οι άλλοτε κολίγοι και ημερομίσθιοι εργάτες γης δεν έχουν την απαιτούμενη εμπειρία διαχείρισης και προγραμματισμού της γεωργικής εκμεταλλεύσεως, αφού μέχρι τη μεταρρύθμιση ο προγραμματισμός ήταν στα χέρια του πρώην ιδιοκτήτη¹³.
- ◆ Η μεταρρύθμιση μπορεί να νομίζεται προσωρινή και όχι οριστική, όποτε είναι βέβαιο ότι το γεωργικό απόθεμα κεφαλαίου θα χειροτερέψει. Το ζωικό κεφάλαιο αντί να

¹³ Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Α' τόμος σελ. 102

χρησιμοποιηθεί για να αναπαραχθεί ή έστω να πουληθεί, τρώγεται από τους νέους ιδιοκτήτες, αφού αυτοί πιστεύουν ότι δε θα πληρωθούν για τα ζώα που τώρα είναι δικά τους. Επίσης οι εργασίες συντηρήσεως που έκαναν οι παλιοί ιδιοκτήτες, αμελούνται τώρα, γιατί οι νέοι ιδιοκτήτες δεν είναι βέβαιοι ότι θα απολαύσουν το αποτέλεσμα των προσπαθειών τους.

- ◆ Ακόμα και μετά την αναδιανομή της ιδιοκτησίας της γης, για να βελτιωθούν οι οικονομικές συνθήκες στην ύπαιθρο, χρειάζονται συμπληρωματικοί συντελεστές της παραγωγής. Ανάμεσα στους πιο απαραίτητους είναι οι γεωργικές πιστώσεις, τα μέσα για τη μεταφορά των προϊόντων από το αγρόκτημα στην αγορά (δρόμοι και οχήματα), και οι αποθηκευτικοί χώροι. Οι βελτιώσεις των επί τόπου εγκαταστάσεων για το δεξαμενισμό και τη διανομή του νερού, τα λιπάσματα, τα ζιζανιοκτόνα και εντομοκτόνα φάρμακα και οι βελτιωμένοι σπόροι, όλα αυτά μπορούν να ανεβάσουν την ποιότητα και την ποσότητα του προϊόντος, αλλά όλα είναι δαπανηρά. Επιπλέον, για λόγους αγροτικού συντηρητισμού, οι μεταβολές των καλλιεργητικών μεθόδων που συνοδεύουν τις βελτιωμένες αυτές εισροές, θα συναντήσουν αντίδραση.

Για κάθε μία απ' αυτές τις δυσκολίες, που ακολουθούν την αγροτική μεταρρύθμιση, χρειάζονται μέτρα πολιτικής, τα όποια θα βοηθήσουν την αποφυγή τους. Οι υπηρεσίες γεωργικών εφαρμογών για την επίδειξη των νέων καλλιεργητικών μεθόδων υπό συνθήκες αξιοπιστίας, η εξασφάλιση πολιτικής και αγροτικής σταθερότητας, και η εκτέλεση επενδύσεων υποδομής στις αγροτικές περιοχές, είναι τα απαραίτητα στοιχεία που θα δώσουν στην αγροτική μεταρρύθμιση τη δυνατότητα να επιτύχει περισσότερο προϊόν, εκτός από το νέο επίπεδο κοινωνικής δικαιοσύνης στην ιδιοκτησία.

2.2. Η ΔΙΑΝΟΜΗ ΕΘΝΙΚΩΝ ΓΑΙΩΝ ΤΟΥ 1871 ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΜΕΤΑ ΤΟ 1881

Το γεγονός ότι μειώθηκαν τα φορολογικά έσοδα, λόγω υστέρησης της αγροτικής παραγωγής και υπήρξαν πιέσεις για τη ζήτηση της Κορινθιακής σταφίδας διεθνώς όλα αυτά οδήγησαν την κυβέρνηση του Κουμουνδούρου στην αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος της γης. Τώρα οι καλλιεργητές της δημόσιας γης μπορούσαν να γίνουν ιδιοκτήτες της γης ανταλλάσσοντας ένα τμήμα το οποίο θα το καθόριζαν οι κατά τόπους επιτροπές και θα πληρωνόταν σε 18-26 δόσεις. Έκριναν ότι έτσι θα αυξανόταν άμεσα τα έσοδα, αλλά και έμμεσα γιατί τα φορολογικά έσοδα λόγω της εντατικοποίησης της παραγωγικής διαδικασίας απέδιδε περισσότερο. Υπολογίζεται ότι μέχρι το 1911, 350000 οικογένειες ακτημόνων απέκτησαν 2500000 στρέμματα γης μικρών κλήρων 40-80 στρέμματα¹⁴.

Είχαν δημιουργηθεί ελπίδες στην κυβέρνηση ότι μέσω της ατομικής ιδιοκτησίας θα αυξανόταν η παραγωγικότητα, τα φορολογικά έσοδα έστω και με χαμηλότερους φορολογικούς συντελεστές και γενικά ανάπτυξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Βόρεια Πελοπόννησος, όπου η αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος επέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και στην παραγωγή της σταφίδας και στην απορρόφηση της ζήτησης από το εξωτερικό και έτσι το 1878 η σταφίδα αποτελούσε το 80% του συνόλου των εξαγωγών.

Η αγροτική μεταρρύθμιση του Κουμουνδούρου που επέβαλε ανώτατο όριο γης ανά άτομο ώστε να προστατεύονται οι καλλιεργητές είχε ως συνέπεια το 1871 να μείνουν ελάχιστοι χωρίς κλήρο. Βέβαια παρατηρήθηκε μία δεκαετία αργότερα επανεμφάνιση του αγροτικού ζητήματος όταν στο Ελληνικό κράτος συγκαταλεγόταν και η Άρτα με τη Θεσσαλία, οι οποίες είχαν αρκετούς γαιοκτήμονες και με τη συνθήκη του Βερολίνου (1878) δημιούργησαν μεγάλες γαιοκτησίες αγοράζοντας από αναχωρούντες Οθωμανούς μεγάλες εκτάσεις.

Ριζική αλλαγή επέρχεται όμως με τις κυβερνήσεις του Χ. Τρικούπη, όπου επικρατούσε η άποψη ότι το κράτος θα έπρεπε να συνταχθεί με τη μεγάλη γαιοκτησία, ειδάλλως θα εκδιωχθώταν το χρήμα των Ελλήνων του εξωτερικού. Έτσι λοιπόν οι εφοπλιστές και μεγάλοι έμποροι της εποχής, Χ. Ζωγράφος, Ζάππας, Μπαλτατζής,

¹⁴ Βλ. Ζουμπουλάκης (2002), Θεσμοί και Μεταβολές στην Ελληνική Οικονομία, σελ 4.

Σκυλίτσης- Στεφανόβικ και άλλοι πριν γίνουν ευεργέτες έγιναν μεγάλοι γαιοκτήμονες.

Παρόλο που η μεγάλη ιδιοκτησία προσφερόταν για καπιταλιστική εκμετάλλευση, οι νέοι γαιοκτήμονες προτιμούν να νοικιάσουν για βοσκοτόπια τη Θεσσαλική γη προκειμένου να αποκομίζουν τα ενοίκια και η παραγωγή των σιτηρών να μειωθεί μεταξύ 1885-1895¹⁵. Οι οικογένειες των κολίγων πνιγόταν από τα χρέη. Σ'αυτές τις συνθήκες το αίτημα για αναδασμό της γης ήταν πολύ έντονο και κορυφώθηκε το 1910 στο Κιλελέρ.

Ο αναδασμός όμως της γης λαμβάνει δραματικές διαστάσεις μετά τη δημιουργία του προσφυγικού ζητήματος και της προσάρτησης της Μακεδονίας και της Ηπείρου και οδήγησε το Βενιζέλο στην αγροτική μεταρρύθμιση του 1917. Η Ελληνική κυβέρνηση αυτή τη φορά απαγορεύει με νόμο κάθε δικαιοπραξία επί των ακινήτων στις νέες χώρες και ταυτόχρονα κρατικοποιεί κάθε μέτρο αγροτικής γης που απελευθέρωσε ο ελληνικός στρατός. Τέλος ο Πλαστήρας στις 5 Μαρτίου 1923 προχωρεί στην άμεση υλοποίηση του διατάγματος της επαναστατικής κυβέρνησης και δίνεται έτσι οριστική λύση στο αγροτικό ζήτημα. Μέσα στα επόμενα 5 χρόνια η αγροτική μεταρρύθμιση κατορθώνει να ταυτίσει 9 στις 10 φορές τον καλλιεργητή με τον ιδιοκτήτη. Έτσι η μικρή ιδιοκτησία γίνεται μόνιμο χαρακτηριστικό της Ελληνικής γεωργίας, όπως φαίνεται και από τον πίνακα 1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. Μεγέθη αγροτικών εκμεταλλεύσεων¹⁶

Τάξη Μεγέθους (στρέμμα)	1929	1961	1991
0-49	831.000	919.603	646.903
%	87,12	79,5	75,8
50-99	85.000	172.746	126.746
%	8,91	14,9	14,9
> 100	37.500	64.430	78.817
%	3,94	5,6	9,3
Σύνολα	953.500	1.156.172	852.466
	100	100	100

¹⁵ Βλ. Ζουμπουλάκης (2002)

¹⁶ Τα στοιχεία του πίνακα είναι από την εργασία του κ. Ζουμπουλάκη,, Θεσμοί και Μεταβολές στην Ελληνική Οικονομία, σελ 8.

Η τάξη μεγέθους των γεωργικών εκμεταλλεύσεων παραμένει αναλλοίωτη στο πέρασμα του χρόνου με ανάλογες συνέπειες στην παραγωγικότητα. Μόνον πρόσφατα παρατηρείται κάποια αισθητή αύξηση στο ποσοστό των σχετικά μεγάλων καλλιεργειών σε βάρος των πολύ μικρών. Το κράτος εκτός από την εξασφάλιση των περιουσιακών δικαιωμάτων στους ακτήμονες και τους πρόσφυγες και κάποιων μεγάλων αρδευτικών και αποξηραντικών έργων, άσκησε και τον έλεγχο της ροής της κρατικής και της κοινοτικής, χρηματοδότησης μέσω των αγροτικών συνεταιρισμών. Αξίζει να πούμε ότι η συμβολή του κράτους στην εκπαίδευση, την κατάρτιση και την καλλιέργεια του επιχειρηματικού πνεύματος των ήταν μηδαμινή.

2.3. ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΡΥΘΜΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

I

Η ύπαρξη ενός κράτους είναι αναγκαία για την οικονομική μεγέθυνση. Αυτό το παράδοξο φαινόμενο θα έπρεπε να καθιστά τη μελέτη του κράτους κεντρικό θέμα της οικονομικής ιστορίας: τα μοντέλα για το κράτος θα έπρεπε να αποτελούν μέρος οποιασδήποτε ανάλυσης των διαχρονικών μεταβολών. Ενώ, όμως, ο μακρύς δρόμος της ιστορικής έρευνας έχει να επιδείξει πληθώρα θεωριών περί κράτους που αναπτύχθηκαν από ιστορικούς και πολιτικούς επιστήμονες, οι οικονομολόγοι, κατά παράδοση, δεν έχουν δώσει αρκετή σημασία σ' αυτό το ζήτημα.

Πρόσφατα, όμως, σύγχρονες προεκτάσεις της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας, που αποδείχτηκαν ισχυρά εργαλεία ανάλυσης, εφαρμόστηκαν σε ποικίλα πολιτικά ζητήματα. Η νεοκλασική θεωρία, ως μια θεωρία των ατομικών επιλογών, προσέφερε τουλάχιστον μια προσέγγιση της μελέτης του κράτους που διέπεται από πειθαρχία και λογική συνέπεια. Αυτή η θεωρία υπόσχεται τη δυνατότητα διατύπωσης ανασκευάσιμων προτάσεων σχετικά με τη λήψη αποφάσεων εκτός αγοράς. Επιπλέον, η έρευνα της οικονομικής οργάνωσης αποκάλυψε τη στενή της συγγένεια με την πολιτική οργάνωση. Μια ικανοποιητική θεωρία της επιχείρησης θα συνεισέφερε πάρα πολλά στην ανάπτυξη μιας θεωρίας του κράτους¹⁷.

Πρέπει, βεβαίως, να είμαστε επιφυλακτικοί ως προς τα όρια της νεοκλασικής θεωρίας. Η θεωρία των δημόσιων επιλογών -η εφαρμογή της οικονομικής θεωρίας στην πολιτική- στην καλύτερη περίπτωση ελάχιστα συνέβαλε στην εξήγηση του μηχανισμού λήψης των πολιτικών αποφάσεων. Η πολιτική θεωρία των ομάδων πίεσης δεν μπορεί να εξηγήσει αποτελεσματικά τη συμπεριφορά των ψηφοφόρων. Φαίνεται πως οι ιδεολογικές απόψεις ευθύνονται για πολλές πολιτικές και δικαστικές αποφάσεις. Επιπλέον, τα ερωτήματα που πρέπει να τεθούν είναι διαφορετικού επιπέδου από την καθημερινή διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων. Για τον οικονομικό ιστορικό, το βασικό πρόβλημα είναι να εξηγήσει το είδος των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων που καθορίζονται και επιβάλλονται από το κράτος, καθώς και την αποτελεσματικότητα αυτής της επιβολής. Η πλέον ενδιαφέρουσα πρόκληση είναι η ερμηνεία των μεταβολών στη δομή και την επιβολή των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων.

¹⁷ Βλ. North, σελ. 54

II

Κατ' αρχάς τίθεται το πρόβλημα του να προσδιορίσει κανείς επακριβώς τι είναι κράτος. Για τους σκοπούς αυτής της εργασίας, κράτος είναι ένας οργανισμός με συγκριτικό πλεονέκτημα στη βία, που εκτείνεται σε μια γεωγραφική περιοχή με όρια που καθορίζονται από τη δύναμη του να επιβάλει φόρους στους υπηκόους.

Η ουσία των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων συνίσταται στο δικαίωμα εξαίρεσης, κι ένας οργανισμός που διαθέτει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα στη βία είναι σε θέση να καθορίζει και να επιβάλει τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Σε αντίθεση με τις θεωρίες που συχνά προωθούνται στη βιβλιογραφία των πολιτικών επιστημών, της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας, εδώ το κλειδί για την κατανόηση του κράτους είναι η δυνητική χρήση βίας για την απόκτηση του ελέγχου των πόρων. Δεν μπορεί ν' αναπτυχθεί μια χρήσιμη ανάλυση του κράτους αποκομμένη από τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα¹⁸.

Υπάρχουν δύο γενικοί τύποι για την ερμηνεία του κράτους: μια θεωρία συμβάσεων και μια θεωρία υφαρπαγής ή εκμετάλλευσης. Οι θεωρίες περί κράτους που στηρίζονται στις συμβάσεις έχουν μακρά ιστορία. Πρόσφατα αναστήθηκαν από τους νεοκλασικούς οικονομολόγους διότι αποτελούν μια λογική προέκταση του θεωρήματος της ανταλλαγής, σύμφωνα με την οποία το κράτος παίζει το ρόλο του μεγιστοποιητή του πλούτου χάριν της κοινωνίας. Επειδή για να υπάρξει οικονομική μεγέθυνση είναι απαραίτητη μια σύμβαση που να περιορίζει τη δραστηριότητα του κάθε ατόμου έναντι των άλλων, η θεωρία των συμβάσεων προσφέρει μια ερμηνεία για την ανάπτυξη αποτελεσματικών ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων τα οποία θα προήγαγαν την οικονομική μεγέθυνση.

Η θεωρία περί ενός ληστρικού κράτους υποστηρίζεται από μια εξαιρετικά διαφοροποιημένη ομάδα κοινωνικών επιστημόνων, η οποία περιλαμβάνει τους μαρξιστές (τουλάχιστον ως προς την ανάλυση τους για το καπιταλιστικό κράτος) και μερικούς νεοκλασικούς οικονομολόγους. Αυτή η άποψη θεωρείτο κράτος εκπρόσωπο μιας ομάδας ή μιας τάξης· ως λειτουργία του θεωρεί την απόσπαση εισοδήματος από τους υπόλοιπους υπηκόους προς όφελος αυτής της ομάδας ή της τάξης. Το ληστρικό κράτος θα καθόριζε μια σειρά από ιδιοκτησιακά δικαιώματα που θα μεγιστοποιούσαν τα έσοδα της ομάδας με τη μεγαλύτερη ισχύ,

¹⁸ Σε μία κατά τα άλλα ενδιαφέρουσα ανάλυση για την προέλευση του κράτους, ο Carmiero (1970) δεν κατορθώνει να συνδέσει το κράτος με την καθιέρωση των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων.

ανεξάρτητα από την επίπτωση τους στον πλούτο της κοινωνίας ως συνόλου.

Η προσέγγιση των συμβάσεων μπορεί να εξηγήσει γιατί το κράτος ενδεχομένως προσφέρει ένα πλαίσιο οικονομικής χρήσης των πόρων και ως εκ τούτου προάγει τον πλούτο. Επειδή, όμως, το κράτος είναι το τρίτο μέλος σε κάθε σύμβαση και η τελική πηγή εξαναγκασμού, αποτελεί και το πεδίο στο οποίο δίνεται η μάχη για τον έλεγχο της ισχύος στη λήψη αποφάσεων. Όλες οι πλευρές επιθυμούν να έχουν τη δυνατότητα ανακατανομής του πλούτου και του εισοδήματος προς όφελος της δικής τους ομάδας. Ενώ η θεωρία των συμβάσεων εξηγεί τα κέρδη της αρχικής σύμβασης αλλά όχι και τη συνακόλουθη μεγιστοποιητική συμπεριφορά των υπηκόων που έχουν διαφορετικά συμφέροντα, η θεωρία της εκμετάλλευσης αγνοεί τα αρχικά κέρδη από τις συμβάσεις και επικεντρώνεται στην απόσπαση προσόδων από τους υπηκόους εκ μέρους εκείνων που αποκτούν τον έλεγχο του κράτους. Παρ' όλα αυτά, οι δύο θεωρίες δεν είναι ασυμβίβαστες. Συμφιλιώνονται μέσω της διανομής του «δυναμικού βίας». Η θεωρία των συμβάσεων υποθέτει την ίση διανομή του δυναμικού βίας μεταξύ των εντολέων. Η θεωρία της εκμετάλλευσης υποθέτει την άνιση διανομή.

Μια τεράστια συσσώρευση πλούτου υπήρξε στο χρονικό διάστημα από την ανάπτυξη της γεωργίας κατά την όγδοη χιλιετία προ Χριστού μέχρι την Pax Romana κατά τους δύο πρώτους αιώνες μετά Χριστό. Είναι αλήθεια ότι κατά τη διάρκεια αυτών των αιώνων ολόκληροι πολιτισμοί παρήκμασαν και εξαφανίστηκαν, υπήρξαν όμως και πολιτισμοί που γνώρισαν οικονομική μεγέθυνση για μεγάλες περιόδους στη Μεσοποταμία, την Αίγυπτο, την Ελλάδα, τη Ρόδο και, βεβαίως, τη Ρωμαϊκή Δημοκρατία και Αυτοκρατορία. Έτσι λοιπόν, δεν υπάρχει τίποτα καινούργιο όσον αφορά τη διαρκή οικονομική άνθηση, παρά το μύθο που αναπαράγουν οι οικονομικοί ιστορικοί ότι πρόκειται για δημιούργημα της Βιομηχανικής Επανάστασης. Ούτε υπάρχει τίποτα πιο αναπόφευκτο από την τελική οικονομική παρακμή των πολιτικοοικονομικών μονάδων.

Ακόμη αναπτύσσεται ένα απλό μοντέλο τού κράτους προκειμένου να εξηγήσουμε δύο θεμελιώδεις για την οικονομική ιστορία όψεις: την ευρέως διαδεδομένη τάση των κρατών να παράγουν αναποτελεσματικά ιδιοκτησιακά δικαιώματα, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να πετύχουν διαρκή μεγέθυνση, και την εγγενή αστάθεια όλων των κρατών, που οδηγεί σε οικονομική μεταβολή και εν τέλει σε οικονομική παρακμή. Αρχικά, το μοντέλο εξετάζει ένα κράτος μ' έναν μόνο ηγέτη. Ωστόσο θα διερευνήσουμε και την ένταση που υπάρχει μεταξύ ηγέτη και υπηκόων, η οποία οδηγεί στην

αποδυνάμωση του ελέγχου του ηγέτη και στην ανάδυση πολιτικού πλουραλισμού. Η μελέτη της νομιμότητας και της αλλοτρίωσης δεν θα αναλυθεί¹⁹.

Αυτό το μοντέλο του κράτους με έναν ηγέτη που μεγιστοποιεί τον πλούτο ή τη χρησιμότητα έχει τρία κύρια χαρακτηριστικά. Το ένα προσδιορίζει επακριβώς τη διαδικασία ανταλλαγής μεταξύ ηγέτη και υπηκόων, ενώ τα άλλα δύο ορίζουν τις συνθήκες που θα υπαγορεύσουν τους όρους της ανταλλαγής

Πρώτον, το κράτος εμπορεύεται ένα σύνολο υπηρεσιών, που θα τις ονομάσουμε προστασία και δικαιοσύνη, για τον προσπορισμό εσόδων. Εφόσον υπάρχουν οικονομίες κλίμακας στην παροχή αυτών των υπηρεσιών, το συνολικό εισόδημα μιας κοινωνίας είναι υψηλότερο όταν απορρέει από έναν εξειδικευμένο σ' αυτές τις υπηρεσίες οργανισμό, απ' όσο θα ήταν αν κάθε άτομο στην κοινωνία προστάτευε την ιδιοκτησία του.

Δεύτερον, το κράτος επιχειρεί να ενεργήσει ως μεροληπτικός μονοπωλητής, διαχωρίζοντας κάθε ομάδα υπηκόων και επινοώντας ιδιοκτησιακά δικαιώματα για την καθεμιά, με σκοπό τη μεγιστοποίηση των κρατικών εσόδων.

Τρίτον, το κράτος περιορίζεται από το κόστος ευκαιρίας των υπηκόων του, αφού πάντοτε υπάρχουν δυνητικοί ανταγωνιστές για την παροχή των ίδιων υπηρεσιών. Οι ανταγωνιστές είναι άλλα κράτη, καθώς και άτομα μέσα στην υπάρχουσα πολιτικοοικονομική μονάδα, τα οποία είναι δυνητικοί ηγέτες. Επομένως, ο βαθμός της μονοπωλιακής ισχύος του ηγέτη είναι συνάρτηση του πόσο εύκολα μπορούν να καταφύγουν σε υποκατάστατα οι διάφορες ομάδες υπηκόων.

Ερευνώντας σε μεγαλύτερο βάθος αυτές τις τρεις υποθέσεις, θα μπορέσουμε όχι μόνο να περιβάλουμε με σάρκα τα γυμνά οστά αυτού του μοντέλου αλλά και να εξάγουμε μερικά χρήσιμα για τον οικονομικό ιστορικό συμπεράσματα.

Πιο συγκεκριμένα και σαν γενικό συμπέρασμα των προηγούμενων θα λέγαμε ότι σαν 'κράτος' ορίζουμε ένα θεσμό που έχει τη δύναμη να επιβάλλει αναγκαστικές ρυθμίσεις και όρους λειτουργίας στην οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής²⁰.

¹⁹ Δεν θα εξετάσουμε επίσης εδώ την επίπτωση της κρατικής πολιτικής στη γονιμότητα και τη θνησιμότητα.

²⁰ Βλ. North 1980, σελ. 55

2.4 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗ ΜΙΚΤΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Στις πλούσιες χώρες, η οικονομική ανάπτυξη ακολούθησε, στην αρχή τουλάχιστο, τις κατευθυντήριες αρχές του συστήματος της αγοράς. Μολονότι τα συστήματα αγοράς παρουσιάζουν μεταξύ τους προφανείς διαφορές εμφάσεως και τρόπου προσεγγίσεως, χρησιμοποιούν τα κρατικά όργανα για τη θέσπιση κανόνων που ρυθμίζουν τις ιδιωτικές συναλλαγές (δηλ. για την καθιέρωση και πειθάρχηση του μικροοικονομικού περιβάλλοντος, που περιλαμβάνει την τήρηση του νόμου και της τάξεως, την εκτέλεση των συμβατικών υποχρεώσεων κτλ.), και για εξασφάλιση μακροοικονομικής σταθερότητας με μέτρα αντιστάσεως κατά της υφέσεως (και δευτερευόντως μόνο κατά του πληθωρισμού). Μ' αυτές τις συνθήκες, όταν πραγματοποιείται οικονομική ανάπτυξη, μπορεί να ερμηνευτεί ως αποτέλεσμα της δραστηριότητας των ατόμων που ενεργούν με γνώμονα την απόκτηση ιδιωτικών κερδών και ταυτόχρονα δεν εξετάζουν σοβαρά τις επιπτώσεις που έχουν οι πράξεις τους στους άλλους.

Βέβαια, είναι αξιοσημείωτο ότι στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν αμιγή συστήματα αγοράς. Η επέκταση του ρόλου του κράτους στις πλούσιες χώρες μπορεί να μετρηθεί, για κείνους που τους αρέσουν οι ποσοτικοί προσδιορισμοί, με την αύξηση του μεγέθους και του ποσοστού των πόρων της κοινωνίας, τους όποιους το κράτος διεκδικεί αποτελεσματικά μέσω της φορολογίας. Εκτός από την επίδραση με τις τρέχουσες δαπάνες για μισθούς και εφόδια, οι δραστηριότητες του κράτους επηρεάζουν τον ιδιωτικό τομέα της μικτής οικονομίας και με άλλους τρόπους. Το κράτος δρα σε πεδία, που οι έρευνες και η συλλογή πληροφοριών, όπου υπάρχουν σαφείς εξωτερικές οικονομίες. Η γραφειοκρατική οργάνωση του κράτους παρέχει ένα υπόδειγμα που τείνουν να το μιμηθούν και άλλοι μεγάλοι οργανισμοί. Εκτός από το ότι διαμορφώνει το περιβάλλον, όπου διεξάγονται οι ατομικές συναλλαγές, οι επενδυτικές δραστηριότητες του σε δημόσιες επιχειρήσεις προσδίνουν στο κράτος το ρόλο του παραγωγού (που ενεργεί για δικό του λογαριασμό), αλλά και του ρυθμιστή²¹. Τα θέματα αυτά παρουσιάζουν σημαντικές παραλλαγές από χώρα σε χώρα.

²¹ Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Β' τόμος

Ταυτόχρονα, η αναζήτηση νέων και πιο αποτελεσματικών θεσμών οδηγεί στη διαμόρφωση κράτους επιφορτισμένου με πολλαπλούς σκοπούς - σκοπούς που δυστυχώς συχνά δεν έχουν σχέση με τους βασικούς παραγωγικούς πόρους είτε της οικονομίας, είτε των ίδιων των κρατικών υπηρεσιών. Μέρος τουλάχιστον από τη φαινομενική αδυναμία της δημόσιας πολιτικής στις φτωχές χώρες μπορεί πολύ καλά να αποδοθεί σε εξωπραγματικές προσδοκίες, τόσο των υποστηρικτών όσο και των αντιπάλων της.

2.5 Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Στα χρόνια του Όθωνα όλοι οι νομικοί καθώς και οι διοικητικοί θεσμοί που δημιουργήθηκαν έγιναν με βάση τα πρότυπα της Βαυαρίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε την ίδρυση πρωτοδικείων, εφετείων, στρατοδικείων, την εγκαθίδρυση στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, τη διοικητική διαίρεση της χώρας σε νομαρχίες, επαρχίες και δήμους, τη θεσμοθέτηση του Αρείου Πάγου, την επανίδρυση των σωμάτων ασφαλείας και του Ελληνικού στρατού. Στον τομέα των οικονομικών, στους ταλαιπωρημένους και οικονομικά εξαθλιωμένους αγρότες επιβαλλόταν βαριά φορολογία πάνω από το 25% του ακαθάριστου γεωργικού προϊόντος. Γεγονός όμως ήταν η συνειδητή παραμέληση της είσπραξης των φόρων προκειμένου να κατευνάσουν τους χωρικούς από τη μοναρχία²².

Η Ελληνική κοινωνία του 19^{ου} αιώνα ξεχώριζε από τις κοινωνίες των δυτικοευρωπαϊκών χωρών και γι' αυτό μπορούσαν και να αφομοιώνουν νέους αστικούς θεσμούς. Και παρά το γεγονός ότι στα συντάγματα κυριαρχούσαν οι ιδέες του Διαφωτισμού στην ουσία δεν ενέπνεαν πολλά κοινωνικά στρώματα, εξαιτίας της απουσίας της εγχώριας αστικής τάξης. Η αστική τάξη αδυνατούσε να αναλάβει το ρόλο που είχε στις Δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες και αυτό είχε ως αποτέλεσμα το κράτος να αναλάβει νωρίς την «υποχρέωση» της καθιέρωσης και ανάπτυξης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής²³. Το Ελληνικό κράτος όταν δεν μπορούσε να προσελκύσει τους ισχυρούς αστούς επιχειρηματίες, γινόταν το ίδιο επιχειρηματίας για την παραγωγή όχι μόνο δημόσιων αλλά και ιδιωτικών αγαθών. Παράλληλα προκειμένου να αντεπεξέλθει η αστική τάξη στο διεθνή ανταγωνισμό υπήρχαν φοροαπαλλαγές, επιδοτήσεις, παροχές κλπ.

Έτσι η σχέση εξάρτησης μεταξύ κράτους και αστικής τάξης ήταν αντίστροφη. Η κατάσταση αυτή συνιστούσε ένα ιδιότυπο «κοινωνικό

²² Βλ. Ζουμπουλάκης (2002)

²³ Βλ. Τσουλιφίδης 2003, σελ. 122-123

ολοκληρωτισμό», δηλαδή τη συσχέτιση όλων των εξουσιών και της κοινωνικής ζωής στο χώρο της πολιτικής και του κρατικού μηχανισμού. Το ιδιωτικό στοιχείο είναι άμεσα συνδεδεμένο με το δημόσιο. Το φαινόμενο της ολοκληρωτικής κρατικής κυριαρχίας θα αποτελέσει το χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας του 20^{ου} αιώνα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες του αστικού εκσυγχρονισμού συμπίπτουν με τη γνωστή περίοδο της οικονομικής ύφεσης του 1873-1896. Η ύφεση αυτή οδήγησε πολύ γρήγορα σε συρρίκνωση του διεθνούς εμπορίου λόγω της έλλειψης προστατευτικής πολιτικής και των χαμηλών δασμών, έχοντας ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της κρίσης. Η Ελληνική οικονομία λόγω του παραδοσιακού αγροτικού χαρακτήρα της υπέστη τις συνέπειες της ύφεσης στο τέλος της περιόδου και ιδιαίτερα στον εξαγωγικό τομέα. Υπό την πρωθυπουργία του Χ. Τρικούπη (1875-1895) απαλύνονται οι αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης και ιδιαίτερα σε μια περίοδο σημαντική για την Ελλάδα λόγω της επέκτασής της με την προσάρτηση των Ιονίων νήσων και της Θεσσαλίας-Άρτας, των αυξημένων στρατιωτικών δαπανών, αλλά και της αύξησης του πληθυσμού της κατά 70%.

Όλες αυτές οι αλλαγές ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής του Τρικούπη. Ο Τρικούπης ακολουθούσε μια πολιτική με μακροχρόνιο σχεδιασμό αποβλέποντας στη δημιουργία μεταφορικών υποδομών και στην εκβιομηχάνιση, έχοντας καταλάβει ότι χωρίς εγχώρια βιομηχανία δεν ήταν δυνατή η οικονομική πρόοδος μακροχρόνια. Εφαρμόστηκε η τακτική του εξωτερικού δανεισμού και της προσέλκυσης κεφαλαίων από τους ομογενείς. Τα κεφάλαια στράφηκαν στον τραπεζικό και στον χρηματιστηριακό τομέα.

Η φιλοσοφία της οικονομικής πολιτικής του Τρικούπη συνοψίζεται σε τρεις στόχους:

- ◆ **Δημιουργία** έργων υποδομής (οδικό δίκτυο, σιδηρόδρομοι, λιμάνια, αποξηραντικά έργα) που θα συνέβαλλαν στην ανάπτυξη της οικονομίας. Έτσι κατασκευάστηκαν δημόσιοι δρόμοι και σιδηρόδρομοι και έγιναν μεγάλα λιμενικά έργα, όπως ο Ισθμός της Κορίνθου.
- ◆ **Βελτίωση** της φερεγγυότητας του ελληνικού κράτους έναντι των ξένων δανειστών του, γιατί τα τεράστια δημόσια έργα δεν ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθούν με εσωτερική χρηματοδότηση.
- ◆ **Εκσυγχρονισμός** του φορολογικού συστήματος ώστε να αυξηθούν τα κρατικά έσοδα. Η δημοσιονομική

μεταρρύθμιση συνέβαλε στη θεαματική αύξηση των φορολογικών εσόδων. Η συγκεκριμένη δομή της φορολογίας αποτελεί έκτοτε ένα μόνιμο χαρακτηριστικό του φορολογικού μας συστήματος.

Θα λέγαμε λοιπόν ότι, η οικονομική πολιτική Τρικούπη είχε όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα μιας παρεμβατικής πολιτικής. Σύμφωνα και με το απόσπασμα του λόγου του στη Βουλή το 1881 που παραθέσαμε παραπάνω, ο Τρικούπης θεωρούσε το κράτος βασικό παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη. Ο Τρικούπης ήταν γνώστης των οικονομικών προβλημάτων της χώρας, και ήξερε να σχεδιάζει τις επενδύσεις και να αναζητά και να εξασφαλίζει τις αναγκαίες χρηματοδοτήσεις. Το γεγονός ότι οδήγησε τη χώρα σε πτώχευση το 1893, είναι γιατί η ανάπτυξη που επέτυχε δεν αρκούσε για την κάλυψη της εξυπηρέτησης του δημόσιου χρέους²⁴.

2.6 ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Οι επιχειρήσεις είναι ιεραρχικές μορφές οργάνωσης της παραγωγής που συνδυάζουν αποτελεσματικά τους παραγωγικούς συντελεστές με σκοπό τη μεγιστοποίηση του κέρδους. Οι επιχειρήσεις προϋποθέτουν συνεπώς την επικράτηση της καπιταλιστικής λογικής. Παρόλο που δεν είναι κοινά αποδεκτό από ποια χρονική στιγμή μπορεί κανείς να μιλά για καπιταλισμό στην Ελλάδα, είναι βέβαιο ότι καπιταλιστικές επιχειρήσεις, με την έννοια της αποκλειστικής επιδίωξης κέρδους, προϋπήρχαν της απελευθέρωσης της Ελλάδας κυρίως στο χώρο του εμπορίου και της ναυτιλίας και λιγότερο σε αυτόν της βιοτεχνίας.

2.6.1 ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ

Η αύξηση των πραγματικών εισοδημάτων, που χαρακτηρίζει τις βιομηχανικές χώρες, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό από την ιδιωτική

²⁴ Βλ. Ζουμπουλάκης (2002)

κερδοσκοπική επιχείρηση, συνήθως μετοχικής μορφής. Τα πλεονεκτήματα της έχουν διεξοδικά εξεταστεί στην οικονομική βιβλιογραφία. Χρησιμοποιώντας τις δυνατότητες για επικερδή εφαρμογή της τεχνολογικής προόδου, η ιδιωτική επιχείρηση διοχέτευσε τις δραστηριότητες που είναι συμφυείς με το ατομικό συμφέρον των ιδιοκτητών της σε μαζική παραγωγή αγαθών που απευθύνονται γενικά στο κοινό²⁵.

Οι μετοχικές εταιρείες συγκεκριμένα διαθέτουν ορισμένα πλεονεκτήματα, που παρακίνησαν τους αποταμιευτές να θέλουν να επενδύουν μάλλον σε αυτές παρά σε άλλες μορφές οργανώσεως, που υπήρξαν οι περισσότερο παραδοσιακοί φορείς για τη συγκέντρωση χρηματοδοτικών πόρων σε δυνητικά επωφελείς τρόπους χρησιμοποίησεως. Οι εταιρείες περιορισμένης ευθύνης επέτρεψαν να κατανεμηθεί η ιδιοκτησία σε ευρύτερη έκταση σε σύγκριση με προηγούμενες εταιρικές μορφές. Η πρόβλεψη για άμεση μεταβίβαση των μετοχικών μεριδίων, ώστε να μην είναι αναγκαία η πλήρης αναδιοργάνωση σε περίπτωση θανάτου οποιουδήποτε συνταίρου, ήταν ένα πρόσθετο κίνητρο για την ανάπτυξη τους.

Η εταιρική εξειδίκευση περιλαμβάνει την εξειδίκευση των έργων μέσα στην επιχείρηση. Η διεύθυνση αναγνωρίστηκε πρώτα ως μία επαγγελματική δραστηριότητα στα πλαίσια των περιορισμών της μετοχικής εταιρίας. Οι αντιλήψεις ότι η οργάνωση των οικονομικών υποθέσεων δεν είναι μία ικανότητα εξίσου κατανεμημένη μεταξύ του πληθυσμού, και ότι οι ιδιοκτήτες ειδικότερα δεν είναι οι μόνοι που είναι εξαιρετικά προικισμένοι με διευθυντικές ικανότητες - πράγματι οι κυνικοί επιμένουν ότι δε διαθέτουν κανένα απόλυτα συγκεκριμένο πλεονέκτημα στο έργο της διευθύνσεως - ήσαν αντιλήψεις καινοφανείς.

Οι ιδιωτικές μετοχικές εταιρείες υπήρξαν επιτυχείς, τόσο από τη δική τους αρκετά περιορισμένη άποψη όσο και από κάπως γενικότερη άποψη. Ενώ δεν έχει δημιουργηθεί η ειδυλλιακή κατάσταση, στην οποία ένα αόρατο χέρι εξαναγκάζει τις πλήρως ανταγωνιστικές επιχειρήσεις να ενεργούν προς το συμφέρον της γενικής ευημερίας, τα οφέλη που προσπορίστηκε ο άνθρωπος από τις οικονομίες μαζικής παραγωγής θεωρούνται, νομίζουμε, πολύ συχνά ως δεδομένα.

Οι ιδιωτικές επιχειρήσεις επιδιώκουν τα κέρδη τους μέσα σε γνωστές συνθήκες περιορισμών. Στα οικονομικά υποδείγματα περιλαμβάνονται συνήθως οι περισσότερο μηχανιστικοί περιορισμοί,

²⁵ Αυτά έχουν ονομαστεί στη βιβλιογραφία «αγαθά μισθών», επειδή παράγονται για να πουληθούν σε μισθωτούς – στους εργάτες μέτριων εισοδημάτων των οποίων ο βαθμός εξειδίκευσης στην παραγωγή είναι σε σημαντικό βαθμό προχωρημένος, ώστε να συμμετέχουν δραστήρια στις δραστηριότητες της αγοράς.

όπως είναι οι τεχνολογικές συνθήκες που υπονοούνται στη συνάρτηση παραγωγής μαζί με τις αγοραίες τιμές του προϊόντος και των εισροών. Άλλοι περιορισμοί, αν και υπάρχουν, εξετάζονται λιγότερο συχνά. Εντελώς πέρα από τα τεχνολογικά δυνατά επίπεδα προϊόντος και τους συνδυασμούς εισροών, την επιχείρηση μπορεί να διέπει ένα νομικό πλαίσιο απαιτήσεων και απαγορεύσεων. Παραδείγματα αποτελούν οι νομικά καθορισμένες πρόσθετες αμοιβές της εργασίας και οι περιορισμοί των εισαγόμενων εισροών.

Το σύστημα κοινωνικών αξιών στο οποίο βρίσκονται ιδιοκτήτες και διευθυντές επηρεάζει επίσης τις επιλογές τους. Οι επιχειρηματικές συνήθειες που χαρακτηρίζονται ως «ηθικά ανήθικες» διαφέρουν πολύ ανάλογα με το πολιτιστικό περιβάλλον - ό,τι μπορεί να γίνει χωρίς ενόχληση σ' ένα περιβάλλον, μπορεί να έχει τελικά καταστρεπτική επίδραση λόγω αποδοκιμασίας της κοινωνίας σ' ένα άλλο: Οι αμοιβές μπορεί να θεωρηθούν ως «προμήθεια» ή μπορεί να θεωρηθούν ως «δωροδοκία». Για μία ακόμη φορά η «χαλαρή» φύση των περιορισμών αυτών δεν επέτρεψε να συμπεριληφθούν στα μαθηματικά υποδείγματα, παρά το γεγονός ότι η επίδραση τους είναι ισχυρή στις πραγματικές συνθήκες. Η συστηματική μεταβολή της φύσεως της επιχειρήσεως έχει διερευνηθεί από μία σχολή της οικονομικής ιστορίας, που ενδιαφέρεται για την επιχειρηματικότητα. Ένας ηγέτης της σχολής αυτής αρχικά ταξινόμησε τις μεθόδους ασκήσεως της επιχειρηματικότητας σε «πρακτικές», «ενημερωμένες» και «εξειδικευμένες», καθώς οι ιθύνοντες των επιχειρήσεων εισήγαγαν ολοένα και περισσότερο την πληροφόρηση και ορθολογικότητα στη διαδικασία λήψεως αποφάσεων.

Μία άλλη ταξινόμηση, όπου βασικό κριτήριο είναι η επίγνωση, από μέρους του επιχειρηματία, των επιδράσεων που ασκούν οι αποφάσεις του. Στα πρώτα στάδια της αναπτύξεως οι ντόπιοι επιχειρηματίες προσανατολίζονται προς την κοινότητα - έχουν δηλαδή επίγνωση των επιδράσεων που ασκούν οι αποφάσεις τους στις τοπικές αγορές εργασίας και αγαθών. Αργότερα, συνειδητοποιούν την ύπαρξη ολόκληρου του συγκεκριμένου κλάδου στον οποίο ανήκουν και αρχίζουν να ενδιαφέρονται για την τεχνολογική του πρόοδο, για το μερίδιο τους στο προϊόν και για τη θέση που έχουν στον κλάδο τους. Σε ακόμα μεταγενέστερο στάδιο, προσανατολίζονται προς ολόκληρη τη χώρα²⁶.

Η εξέλιξη της επιχειρηματικής δραστηριότητας μπορεί ακόμη να χαρακτηριστεί με τα ακόλουθα στάδια: στα πρώιμα στάδια της αναπτύξεως, οι οργανωτικές λειτουργίες ενός ατόμου στην παραγωγή περιλαμβάνουν τη συγκέντρωση υλικών και εργασίας, τη διάθεση

²⁶ Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Β' τόμος.

κεφαλαίου και την ανάληψη κινδύνων, τη διεύθυνση και ενδεχομένως την εφαρμογή καινοτομιών. Στις φτωχές χώρες δεν υπάρχουν αγορές που να προμηθεύουν στους επιχειρηματίες εξαρτήματα, υλικά, εργασία και κεφάλαια - αγορές που ήδη να διαθέτουν τυποποιημένα προϊόντα και ειδικευμένους εργάτες, όλα αυτά οργανωμένα και έτοιμα να προσφερθούν σε πρώτη ζήτηση. Σ' αυτές τις χώρες επίσης οι επιχειρηματίες δεν έχουν στη διάθεση τους τα κατάλληλα δίκτυα ενημερώσεως και επικοινωνιών - ειδικευμένες κλαδικές εφημερίδες και περιοδικές εκδόσεις (για να μην αναφέρουμε και τις στατιστικές των κρατικών υπηρεσιών), που να τους πληροφορούν για τις διαθέσιμες πρώτες ύλες, για τις αγορές διαθέσεως των προϊόντων τους και για την τεχνολογική πρόοδο.

Όλα αυτά φαίνεται ότι συμβαίνουν, πριν οι επιχειρηματίες - οργανωτές φτάσουν να μπορούν να διευθύνουν τις επιχειρήσεις τους με πρακτικούς κανόνες (rules of thumb). Σιγά - σιγά, με τις γνώσεις που αποκτούν πάνω στη δουλειά, με τη μίμηση των άλλων οργανωτών (για να μην αναφέρουμε και κάποια μορφή επιμορφώσεως ενηλίκων) και σε σπάνιες περιπτώσεις με την τυπική εκπαίδευση σε σχολές διοικήσεως επιχειρήσεων, κατορθώνουν να μην αναγκάζονται να εφαρμόζουν άκαμπτους κανόνες συμπεριφοράς για να πάρουν τις αποφάσεις τους. Αν αποφεύγουν τους κινδύνους, ο αρχικός τους κανόνας θα είναι να λένε όχι σε κάθε νέα επιχειρηματική ευκαιρία που ανοίγεται μπροστά τους· αν είναι ριψοκίνδυνοι, η ορθότητα της αποφάσεως τους θα αποδειχθεί από το αποτέλεσμα της νέας ευκαιρίας. Αν και όταν επιδιώκουν κάποια μεγιστοποίηση, αυτή θα έχει περιορισμένους ορίζοντες, τόσο από άποψη γεωγραφικού χώρου, όσο κι' από άποψη προϊόντων με τα όποια είναι εξοικειωμένοι. Αν δεν καταφέρουν να εξελιχθούν σε επιχειρηματίες με ορθολογιστική σκέψη, με πλατιούς ορίζοντες και με επιδίωξη τη μεγιστοποίηση των κερδών τους, αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι η προσοχή τους παρασύρεται από κάποια άλλη μεταβλητή, που μετατρέπει τους πρακτικούς τους κανόνες σε κανόνες που τους εξασφαλίζουν ήσυχη ζωή, ή τις μεγαλύτερες πιθανότητες να αποφύγουν ζημιές που θα απειλούσαν τη συνέχεια της οικογενειακής τους παραδόσεως από γενιά σε γενιά. Όταν η επιχειρηματική δραστηριότητα αποκλίνει από την πορεία της μεγιστοποίησης των κερδών, επιστρέφοντας στην παλιά σταθερότητα της παραδοσιακής κοινωνίας, το αποτέλεσμα είναι η επιβράδυνση της αναπτύξεως.

Όταν η επιχείρηση αναπτύσσεται, οι παλαιοί πρακτικοί κανόνες πρέπει να εγκαταλειφθούν και να αντικατασταθούν από εξελιγμένες ορθολογιστικές μεθόδους, πράγμα που σημαίνει εξειδίκευση και ανάπτυξη της οργανώσεως. Η διευθύνουσα ομάδα πρέπει και η ίδια να έχει κάποιον τρόπο για να διευθύνεται, και τα άτομα που την

αποτελούν να διαχωρίζονται σε κανονικό προσωπικό και σε επιτελικό προσωπικό με εξειδικευμένες γνώσεις. Η ευθύνη πρέπει να μεταβιβάζεται και να αποκεντρώνεται.

Το πως οι αναπτυσσόμενες χώρες θα πρέπει να διευρύνουν τις τάξεις των επιχειρηματιών - οργανωτών τους, είναι ένα ερώτημα που περιμένει την απάντηση του. Η διαθεσιμότητα ατόμων με οργανωτικές ικανότητες έχει αποφασιστική σημασία, είτε η χώρα ακολουθεί κεφαλαιοκρατικές είτε σοσιαλιστικές μορφές οικονομικής οργάνωσης. Μερικές χώρες προσπαθούν να το επιτύχουν με την τυπική εκπαίδευση, ιδρύοντας στο εσωτερικό σχολές διοικήσεως επιχειρήσεων ή στέλνοντας νέους ανθρώπους σε παρόμοιες σχολές στο εξωτερικό. Άλλες χώρες ιδρύουν βιομηχανικές τράπεζες οι οποίες δρουν ως πυρήνες ανάπτυξεως. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν ειδικές μορφές διευθύνσεως, όπως τα διευθυντικά γραφεία,

Ο Albert Hirschman έχει προτείνει ότι τα σχέδια ανάπτυξεως πρέπει να προκαλούν ηθελημένη ανισορροπία, ώστε να υπογραμμίζουν την ύπαρξη επιχειρηματικών ευκαιριών για τα εκτελεστικά επιχειρηματικά στελέχη²⁷. Κατά την άποψη του, το σπανιότερο στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι το ταλέντο της λήψεως αποφάσεων. Η ικανότητα αυτή αποκτάται στην πράξη, κάνοντας και μαθαίνοντας. Αν οι κρατικές αρχές μπορούν να ασκήσουν πίεση για τη λήψη αποφάσεων, θα επιταχύνουν την πρόοδο υπερνικώντας κρίσιμα αδιέξοδα. Τα αδιέξοδα έλκουν την προσοχή στις ευκαιρίες για επενδύσεις, προκαλώντας αδιέξοδα από τη μία μεριά, ή φθηνές εισροές από την άλλη.

2.6.2 Δημοσιές επιχειρήσεις

Οι δημόσιες επιχειρήσεις έχουν κάποια αρμοδιότητα στην αναπτυξιακή διαδικασία, σ' όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες, ακόμα και σε κείνες που είναι αφοσιωμένες στο σύστημα των ελεύθερων καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Το κρατικό μονοπώλιο των ταχυδρομικών υπηρεσιών επεκτείνεται συνήθως και στους σιδηροδρόμους και μερικές φορές και στις αεροπορικές μεταφορές στις τηλεφωνικές και τηλεγραφικές επικοινωνίες και κάποτε και στα ραδιοτηλεοπτικά δίκτυα και τέλος στην πολεμική βιομηχανία. Οι δημόσιες επιχειρήσεις ανταγωνίζονται τις ιδιωτικές, ακόμα και σε πολλούς άλλους κλάδους βιομηχανικής παραγωγής και διανομής.

²⁷ Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Β' τόμος.

Εθνικά διυλιστήρια και χαλυβουργεία, επιχειρήσεις αποθήκευσης και εμπορία γεωργικών προϊόντων στις όποιες συμμετέχει το κράτος, ακόμα και κρατικά τουριστικά ξενοδοχεία, Όλα αυτά είναι παραδείγματα των δραστηριοτήτων στις όποιες οι δημόσιες επιχειρήσεις ανταγωνίζονται τις ιδιωτικές.

Οι δημόσιες επιχειρήσεις συνήθως δεν είναι απλά αντίγραφα των ιδιωτικών. Μπορεί να αντιμετωπίζουν πολλές από τις ίδιες συνθήκες αγοράς του προϊόντος και των παραγωγικών συντελεστών που αντιμετωπίζουν και οι ιδιωτικές επιχειρήσεις, και ακόμα μπορεί να μοιράζονται με εκείνες τις ίδιες τεχνολογικές συνθήκες παραγωγής. Αλλά ο αντικειμενικός τους στόχος, της μεγιστοποίησης του προϊόντος με τον περιορισμό της αποφυγής ελλειμμάτων, ή σε ορισμένες περιπτώσεις με τον περιορισμό της αποφυγής των «πολύ γρήγορων» αυξήσεων των ελλειμμάτων τους, έχει σημαντικές συνέπειες για την οικονομική ανάπτυξη²⁸.

Ειδικότερα, αυτή η απόδοση του κεφαλαίου των κρατικών επιχειρήσεων δεν είναι ανάγκη να ισούται με εκείνη που επικρατεί στην αγορά, οι άριστοι συνδυασμοί των παραγωγικών συντελεστών στις επιχειρήσεις αυτές μπορεί να είναι μεγαλύτερης εντάσεως κεφαλαίου, απ' ό,τι είναι στις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Βέβαια, για να επιτευχθεί ο ταχύτερος ρυθμός αναπτύξεως ολόκληρης της οικονομίας, θα έπρεπε οι δημόσιες επιχειρήσεις να υπολογίζουν απόδοση του κεφαλαίου ίση μ' εκείνη των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Η επιβάρυνση αυτή θα χρησίμευε σαν κίνητρο για φειδωλή χρησιμοποίηση του κεφαλαίου και, αν υπολογιζόταν σωστά, θα εξασφάλιζε την αρχή της ίσης παραγωγικότητας του κεφαλαίου σ' όλους τους κλάδους της οικονομίας. Στην πραγματικότητα όμως τέτοιες επιβαρύνσεις δεν υπολογίζονται. Έτσι, είναι πιθανό οι διευθύνοντες τις δημόσιες επιχειρήσεις να σχηματίζουν μεγάλες επιχειρήσεις εντάσεως κεφαλαίου για λόγους εύκολα κατανοητούς.

Οι δημόσιες επιχειρήσεις στις φτωχές χώρες, δρουν σε κλάδους στους οποίους οι οικονομίες κλίμακας (δηλ. οι οικονομίες μαζικής παραγωγής) είναι μεγάλες. Πρόκειται για κλάδους που μερικές φορές αναφέρονται στην οικονομική βιβλιογραφία ως «φυσικά μονοπώλια», επειδή οι καμπύλες του οριακού τους κόστους είναι φθίνουσες στα παρόντα και προβλέψιμα επίπεδα παραγωγής. Η παρουσία δημοσίων επιχειρήσεων, εκεί όπου είναι πιθανό να υπάρχει φυσικό μονοπώλιο, μπορεί να έχει κάποια πλεονεκτήματα. Με τη ρυθμιστική πολιτική τους οι επιχειρήσεις αυτές μπορούν να καθορίσουν τιμές χαμηλότερες, από εκείνες που θα επιβάλλονταν χωρίς δυσκολία σε ιδιωτικές μονοπωλιακές επιχειρήσεις. Η ύπαρξη μιας δημόσιας επιχείρησης

²⁸ Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Β' τόμος.

μπορεί να οδηγήσει τις άλλες να αναζητήσουν παραγωγικές μεθόδους χαμηλότερου κόστους, σε περιπτώσεις όπου συνηθέστερες μορφές ανταγωνισμού θα οδηγούσαν ίσος σε συγκρούσεις.

Εν πάση περιπτώσει, αν στη δημόσια επιχείρηση δεν επιβληθεί κατά κάποιον τρόπο να λειτουργεί αποδοτικά, τα πλεονεκτήματα της έναντι των ανταγωνιστικών ιδιωτικών επιχειρήσεων από άποψη απασχολήσεως, τιμών και ποικιλίας προϊόντων θα εξασθενήσουν, ίσως σε μοιραίο βαθμό. Η απλή εξάλειψη του κινήτρου του κέρδους ως κινητήριας δύναμης, δεν αποτελεί εγγύηση ότι η οικονομία θα λειτουργήσει προς το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου. Αντίθετα, κι' αυτό δεν είναι περίεργο, τα συμφέροντα των διευθυντών και των άλλων απασχολουμένων στη δημόσια επιχείρηση πιθανόν να αποτελούν τον καλύτερο οδηγό για να κατανοήσουμε τη φύση της λειτουργίας της²⁹.

Η λειτουργία δημοσίων επιχειρήσεων σε κλάδους που δεν παρουσιάζουν φθίνον κόστος προκαλεί αντιφατικές γνώμες. Οι σοσιαλιστές από πολλά χρόνια τώρα υποστηρίζουν τη δημόσια ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, κατά ένα μέρος για να αποφεύγονται τα μονοπωλιακά κέρδη και ό,τι εκείνοι θεωρούν ως ανεπιθύμητη διανομή του εισοδήματος υπέρ των επιχειρηματιών. Σε μερικές περιπτώσεις υποστηρίζουν ότι ένας ολόκληρος κλάδος της οικονομίας πρέπει να λειτουργεί ως κρατικός, ενώ σε άλλες ότι μόνο μία ή περισσότερες δημόσιες επιχειρήσεις πρέπει να ανταγωνίζονται τις πιθανές ιδιωτικές μονοπωλιακές επιχειρήσεις, να καθορίζουν τα πρότυπα των παρεχομένων υπηρεσιών και να κατεβάζουν τα κέρδη ως το επίπεδο ανταγωνισμού.

Ακόμη υποστηρίζεται ότι οι ισχυροί κλάδοι της οικονομίας πρέπει να ανήκουν στο δημόσιο, στις αναπτυγμένες χώρες η σοσιαλιστικοποίηση των επιχειρήσεων - εκτός των φυσικών μονοπωλίων των σιδηροδρόμων, των ταχυδρομικών τηλεφωνικών και τηλεγραφικών υπηρεσιών, των ηλεκτρικών επιχειρήσεων κ.τ.λ. - οφείλεται κυρίως στην αποτυχία των ιδιωτών επιχειρηματιών. Τα ανθρακωρυχεία, τα εργοστάσια αεροπλάνων και η αυτοκινητοβιομηχανία Renault στη Γαλλία, και τα ανθρακωρυχεία, η χαλυβουργία και οι οδικές μεταφορές στη Βρετανία εθνικοποιήθηκαν όχι τόσο για να προσποριστεί το δημόσιο τα μονοπωλιακά κέρδη, όσο για να αυξηθεί η αποδοτικότητα των κλάδων αυτών. Η αποτυχία της ιδιωτικής επιχειρηματικότητας στους κλάδους αυτούς (και η πολιτική αντεκδίκηση ως κύριος παράγοντας στη Γαλλία και ως δευτερεύων στην περίπτωση της Βρετανικής χαλυβουργίας) οδήγησαν στην

²⁹ Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Β' τόμος.

υποκατάσταση του κρατικού οργανισμού στη θέση του ιδιώτη επιχειρηματία.

Παρόμοια, στις υποανάπτυκτες χώρες ο κύριος λόγος που ο κρατικός οργανισμός υπεισέρχεται και σε άλλα πεδία, εκτός από τα παραδοσιακά, είναι όχι το ότι η ιδιωτική επιχείρηση εργάζεται τόσο καλά, αλλά αντίθετα το ότι λειτουργεί ή αναμένεται να λειτουργήσει τόσο άσχημα. (Βέβαια είναι δυνατόν να έχουμε και τα δύο και μονοπωλιακή συμπεριφορά και χαμηλή απόδοση σε κλάδους, όπου η είσοδος νέων ανταγωνιστών είναι εύκολη. Η κατάσταση αυτή οδηγεί σε υψηλές τιμές και σε αργούσα παραγωγική δυναμικότητα, όπως παρατηρείται στα εστιατόρια και τα συνοικιακά καταστήματα λιανικής πώλησης. Αλλά οι κλάδοι αυτοί σπάνια εθνικοποιούνται.) Το αν η δημόσια επιχείρηση μεγιστοποιεί το προϊόν σε μία χώρα, είναι θέμα πραγματικό και όχι δογματικό και εξαρτάται από τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που παρουσιάζει η ιδιωτική επιχείρηση και η δημόσια οργάνωση γενικά, αλλά και σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Στην ανάλυση μας δεν περιλαμβάνουμε τα δημόσια αγαθά, τις δημόσιες εξωτερικές οικονομίες και τις ιδιωτικές εξωτερικές επιβαρύνσεις, αλλά θίγουμε ελαφρά μόνο δύο άλλα πιθανά κρατικά οικονομικά λειτουργήματα: την παροχή των δημόσιων αποταμιεύσεων στους ιδιώτες (γιατί οι ιδιώτες θέλουν ανάπτυξη, αλλά δεν είναι πρόθυμοι να αποταμιεύσουν οι ίδιοι), και τη σημαντική αναδιανομή του εισοδήματος. Το κράτος είναι δυνατό να αποταμιεύει χωρίς να κάνει επενδύσεις, όπως συμβαίνει στη Νορβηγία, αν και οι αποταμιεύσεις διατίθενται στους ιδιώτες επιχειρηματίες.

2.6.3 Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

Από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα υπήρχε πολύ μεγάλη ανάπτυξη στις εμπορικές σχέσεις στη Δυτική Ευρώπη με αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας αγοράς που επεκτεινόταν από την Αλεξάνδρεια μέχρι τις Παραδουνάβιες περιοχές αρκετά επικερδής. Σύντομα Έλληνες, Αρμένιοι και Εβραίοι αποκτούν το μονοπώλιο των εμπορικών και χρηματιστηριακών συναλλαγών στα μεγάλα της εποχής εμπορικά κέντρα της Σμύρνης, της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης. Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα το εμπόριο αναπτύσσεται σε συντεχνιακή βάση (σινάφια) που σταδιακά ξεφεύγει από την εμπορευματική παραγωγή. Ένας από τους πολύ γνωστούς συνεταιρισμούς ήταν αυτός των Αμπελακίων που παρήγαγε και εξήγαγε κυρίως στην Αυστρία και τη Γερμανία νήματα υψηλής ποιότητας καθώς επίσης και η Ομοσπονδία των Μαδεμοχωρίων στη Χαλκιδική που απαρτιζόταν από 12 κωμοπόλεις και 360 χωριά και ειδικευόταν στην παραγωγή αργύρου. Τέλος, η Χίος παρήγαγε το μετάξι, τα Ιωάννινα και η Ήπειρος το μαλλί, αλλά ειδικευόταν και στη χρυσοχοϊκή και την χαλκουργική, ενώ η Καστοριά, η Κοζάνη και η Φλώρινα ασχολούνταν με την παραγωγή και το εμπόριο γουναρικών³⁰.

Μοιραία η ελληνική αστική τάξη επιδόθηκε στο εμπόριο και στις μεταφορές παρά στη βιομηχανία και πλέον το ελληνικό εμπορικό κεφάλαιο αναπτύσσεται σε πόλεις έξω από τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στη Βιέννη, τη Βενετία, το Βουκουρέστι, αλλά και την Οδησό μετά το διάταγμα του 1794.

Μετά την απελευθέρωση ο πιο εξελιγμένος κλάδος της ελληνικής οικονομίας θεωρείται ο κλάδος των θαλάσσιων μεταφορών. Αυτό γιατί το εφοπλιστικό κεφάλαιο διατηρούσε χαμηλό το κόστος εργασίας και τα έξοδα διοίκησης, αφού τις επιχειρήσεις τις διεύθυναν οι ίδιες οι οικογένειες των εφοπλιστών. Επιπλέον, υπήρχαν και αρκετές άλλες ευνοϊκές συνθήκες που συνέβαλαν στην επιτυχή αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού. Σημαντική βοήθεια αποτέλεσαν και οι Έλληνες έμποροι σε όλα τα λιμάνια της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από τη Μαύρη Θάλασσα μέχρι τα παράλια της Ανατολικής Μεσογείου³¹.

³⁰ Βλ. Ζουμπουλάκης (2002)

³¹ Βλ. Ζουμπουλάκης (2002)

Η εμπορική ναυτιλία γίνεται ο τομέας αιχμής της ελληνικής οικονομίας. Το 1850 όταν εμφανίζεται η απειλή του διεθνούς ανταγωνισμού των ατμοκίνητων πλοίων, οι Έλληνες εφοπλιστές όχι μόνο δεν τρομοκρατούνται, αλλά από το 1856 αρχίζουν τη διαδικασία αντικατάστασης των ιστιοφόρων με τα ατμόπλοια, αφού οι Έλληνες караβοκύρηδες ήταν γνώστες των κανόνων του διεθνούς ανταγωνισμού.

Στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ο ελληνόκτητος στόλος αποτελείτο από 500 ατμόπλοια τα οποία διαχειρίζονταν 256 επιχειρήσεις, εκ των οποίων μόνο οι 155 βρισκόταν στην Ελλάδα ενώ οι υπόλοιπες 47 βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, 35 στη Μαύρη Θάλασσα, και 13 στο Λονδίνο. Μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων η πρόσβαση στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας έγινε απαγορευτική και οι Έλληνες εφοπλιστές στράφηκαν αναγκαστικά στην υπερωκεάνια ναυτιλία. Αυτή ήταν μια καινούργια πρόκληση για την ελληνική εμπορική ναυτιλία. Σημαντική βέβαια ήταν και πάλι η συνεισφορά των τραπεζών στη χρηματοδότηση της ανανέωσης του εμπορικού στόλου.

Τα ίδια γεγονότα επαναλαμβάνονται και στη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Η αλματώδης μεταπολεμική ανάπτυξη του ελληνόκτητου εμπορικού στόλου φαίνεται καθαρά και από το χαρακτηριστικό παράδειγμα ότι τα μεγάλα κέρδη μαζί με τα 100 πλοία τύπου Λίμπερτυ που παραχωρήθηκαν από την κυβέρνηση των ΗΠΑ είχαν χωρητικότητα 1400000 τόνους. Από το 1949 μέχρι το 1961 η χωρητικότητα των πλοίων εξαπλασιάστηκε. Η ραγδαία αυτή ανάπτυξη ήταν οπωσδήποτε σημαντική. Ενδεικτικό της όλης κατάστασης είναι και το γράφημα που παρατίθεται παρακάτω.

Γράφημα 1.

Ο κλάδος των θαλάσσιων μεταφορών υπήρξε αναμφίβολα ο πιο δυναμικός τομέας της ελληνικής οικονομίας γιατί σε αντίθεση με άλλους κλάδους είχε πάντοτε ως ορίζοντα δράσης την παγκόσμια αγορά. Οι Έλληνες εφοπλιστές συγκέντρωναν κάθε φορά τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να ανταποκριθούν στις καινούργιες τεχνολογικές προκλήσεις της εποχής. Έτσι εξηγείται η «παράδοση» πρωτιά της ελληνικής ναυτιλίας στην παγκόσμια κατάταξη τα τελευταία είκοσι χρόνια.

2.6.4 ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΕΝΩΣΕΙΣ

Οι δυνατότητες που προσφέρουν οι θεσμοί για την οργάνωση της αναπτυξιακής διαδικασίας είναι πιο πολυποίκιλες και διάχυτες, απ' ό τι πιστευόταν παλιότερα. Όταν διατυπώνονταν οι πρώτες σκέψεις γύρω από τα φαινόμενα της οικονομικής αναπτύξεως, πιστευόταν ότι οι κρατικές και οι ιδιωτικές κερδοσκοπικές επιχειρήσεις είναι τα μοναδικά όργανα, μέσω των οποίων μπορεί να προωθηθεί η ανάπτυξη. Τα δημοσιευμένα κείμενα γύρω απ' αυτή τη διχοτόμηση αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος των σπουδών του αντικειμένου αυτού της οικονομικής επιστήμης.

Τώρα οι μελετητές βλέπουν μεγαλύτερη ποικιλία θεσμών που μπορούν να βοηθήσουν και μεταξύ αυτών είναι οι συνεταιρισμοί παραγωγών και οι εργατικές ενώσεις. Κατ' αρχήν, οι εργατικές ενώσεις θεωρούνταν ικανές να πειθαρχήσουν το εργατικό δυναμικό, να διευκολύνουν τη μεταβατική περίοδο προσαρμογής από την αγροτική στην εργοστασιακή ζωή, και να καθοδηγήσουν τις εργατικές μάζες στις πιο άγνωστες πλευρές της διαδικασίας της εκβιομηχανίσεως. Σε μερικές χώρες, αυτό ακριβώς έγινε, ενώ αγνοήθηκαν οι συλλογικές διαπραγματεύσεις και ο πολιτικός ρόλος που κατά παράδοση διαδραματίζουν οι εργατικές ενώσεις. Αυτό το υπόδειγμα συνδικαλιστικής συμπεριφοράς, όσο ελκυστικό κι αν ήταν για κείνους που θα αναλάβαιναν να οργανώσουν και να πειθαρχήσουν το εργατικό δυναμικό, δεν μπόρεσε να μεταφερθεί με επιτυχία στις χώρες του Τρίτου Κόσμου. Στις χώρες εκείνες, όπου δεν ελέγχονται

αυστηρά, οι εργάτες μπορεί να ενεργούν για λογαριασμό τους με μία - πολλές φορές - χαώδη απειθαρχία, που στην καλύτερη περίπτωση θα χαρακτηριζόταν αντιαισθητική και στη χειρότερη (από άποψη καθολικής εθνικής αναπτύξεως) οπισθοδρομική.

Οι εργατικές ενώσεις και οι παραγωγικοί συνεταιρισμοί μπορεί να έχουν κάποιες ομοιότητες, ιδίως στην περίπτωση των επιχειρήσεων ενδιάμεσης μορφής που διοικούνται από τους εργάτες³². Στις περιπτώσεις αυτές η επιχείρηση παράγει και πουλάει την παραγωγή της στις αγορές προϊόντων, αγοράζει τις εισροές της από τις αγορές παραγωγικών συντελεστών, πληρώνει τις εισροές αυτές (εκτός από την εργασία) και μοιράζει το πλεόνασμα στους εργάτες, ή αφήνει μέρος του πλεονάσματος υπό μορφή παρακρατουμένων κερδών. Η οργάνωση της αναπτυξιακής διαδικασίας ανήκει στην πρωτοβουλία των εργατών.

Οι εργάτες στις επιχειρήσεις αυτοδιαχειρίσεως και οι παραγωγοί, που είναι μέλη παραγωγικών συνεταιρισμών, δεν είναι απαραίτητα ειδικοί σ' όλες τις φάσεις της λειτουργίας της επιχείρησής τους. Η ειδίκευση και τα οφέλη της εξακολουθούν να υπάρχουν, αλλά μόνο στο βαθμό που καθορίζουν οι εργάτες - μέλη. Στο βαθμό που θεωρούν αναγκαίο, οι εργάτες μπορούν να προσλάβουν εξωτερικούς συμβούλους που τους κατευθύνουν στις πιο περίπλοκες ή πιο τεχνικές πλευρές της παραγωγής. Τα μέλη των επιχειρήσεων αυτών, αν ξέρουν ότι θα ωφεληθούν τους καρπούς μιας επιτυχημένης δραστηριότητας, μπορεί να υποκινηθούν σε πληρέστερη ενημέρωση και εξειδίκευση, και να μην αφήσουν τη δραστηριότητα αυτή να περάσει στα χέρια άλλων αυτόνομων ιδιοκτητών. Τα παραδείγματα τέτοιων οργανισμών στο Περού, τη Γιουγκοσλαβία, την Τανζανία και την Κίνα, για να μην αναφέρουμε και αναπτυγμένες χώρες (π.χ. τη Δανία, ή την πολιτεία Γουϊσκόνσιν) μας οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι η μορφή αυτή οργάνωσης θα βρει όλο και μεγαλύτερη εφαρμογή στις χώρες χαμηλού εισοδήματος. Βέβαια, η ανάπτυξη, στην πλατύτερη έννοια της, μπορεί να διευρυνθεί περισσότερο στο βαθμό που αρχές - κίνητρα, απορρέουσες από την εμπειρία των αυτοδιαχειριζόμενων επιχειρήσεων, μπορούν να εφαρμοστούν και σε άλλους τύπους οργάνωσης.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι ακόμη και στις πιο ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες ο συνδικαλισμός αναπτύσσεται γύρω στο 1870 μετά τη μεταβολή της στάσης της Πολιτικής Οικονομίας και ασφαλώς μετά από αιματηρούς αγώνες. Έτσι το πρώτο εργατικό σωματείο δημιουργείται το 1879 από τους ξυλουργούς των ναυπηγείων της Σύρου και στη συνέχεια ιδρύονται σωματεία στα περισσότερα μέρη

³² Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Β' τόμος.

της Ελλάδας μέχρι την ίδρυση της ΓΣΕΕ το 1918. Είναι φανερό ότι παντού τα συνδικαλιστικά κέντρα είναι επηρεασμένα από τις σοσιαλιστικές ιδέες.

Όπως αναφέραμε η ΓΣΕΕ ιδρύεται τον Οκτώβριο του 1918 στην Αθήνα από εκπροσώπους 252 σωματείων με 65000 οργανωμένα μέλη, καλύπτοντας σχεδόν το 60% του συνόλου³³. Από την ίδρυση της και μετά το 1922 μέχρι σήμερα, μπορεί να γνώρισε διακυμάνσεις στη δύναμη της, κατόρθωσε ωστόσο να διατηρήσει τελικά την ενότητα της ως ενιαίου ανώτατου συνδικαλιστικού οργάνου της τάξης των μισθωτών. (Προσπάθειες διάσπασης έγιναν πολλές και για διάφορους λόγους 1928 ΚΚΕ, 1930 Σοσιαλ. Κ.Ε., 1944 ΕΕΑΜ, 1948 Μακρής, 1957 Μακρής.) και να συνέχισε να εκφράζει κατά τρόπο σχετικά αυτοδύναμο ως προς το κράτος ή τους εργοδότες, τις διεκδικήσεις των εργαζομένων.

Η πρώτη κοινωνική μεταρρύθμιση πραγματοποιήθηκε από τις Κυβερνήσεις Βενιζέλου, αν και οι πρώτοι νόμοι που ρυθμίζουν τις εργασιακές σχέσεις θεσπίστηκαν ένα χρόνο πριν, το 1909. Έτσι, από το 1910 μέχρι το 1920 θεσπίζονται η απαγόρευση εργασίας ανηλίκων μέχρι 12 ετών, η άδεια εγκυμοσύνης, οι κανόνες υγιεινής στους χώρους εργασίας, η υποχρεωτική ασφάλιση έναντι ατυχήματος και γήρατος, η σταδιακή μείωση του ωραρίου εργασίας από τις 12 στις 10 ώρες, η Κυριακή αργία, όπως και η πρώτη νομοθετική ρύθμιση του συνδικαλισμού (ν.281/25-7-1914). Οι επόμενες μεταρρυθμίσεις θα πραγματοποιηθούν από τη φιλεργατική πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου: λειτουργία του ΙΚΑ, γενίκευση του 8ωρου, ταμείο ανέργων κλπ. Παρόλο που χρονικά η πολιτική αυτή συμπίπτει με αυτήν που εφαρμόζε το Λαϊκό Μέτωπο στη Γαλλία ο Μεταξάς είχε εντελώς διαφορετικούς λόγους, γιατί αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της λαϊκής συναίνεσης, στην κατάργηση του κοινοβουλευτισμού και των πολιτικών ελευθεριών³⁴.

Από το 1945, οι συνδικαλιστικοί θεσμοί θα υποστούν τις συνέπειες του εμφυλίου. Για τριάντα σχεδόν χρόνια, ως το 1974, όχι μόνον η ΓΣΕΕ αλλά και οι πρωτοβάθμιες και δευτεροβάθμιες συνδικαλιστικές οργανώσεις δέχονται παρεμβάσεις, ελέγχους και φυσικά διωγμούς. Μετά το 1974, με τη νομιμοποίηση των αριστερών πολιτικών κομμάτων, οι συνδικαλιστικοί θεσμοί θα γνωρίσουν και την αλληλεξάρτηση από τα κόμματα αλλά και την οικονομική εξάρτηση από το κράτος. Έτσι, τη δεκαετία του 1980, διεξήχθη ένας ανηλεής αγώνας για τον έλεγχο της ΓΣΕΕ και της ΑΔΕΔΥ, ενώ το κράτος, μέσω της

³³ Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Β' τόμος.

³⁴ Βλ. Ζουμπουλάκης (2002)

Εργατικής Εστίας και των κρατικών επιχορηγήσεων, κατάφερε να ελέγχει έως και κατά 96% τα έσοδα της ΓΣΕΕ.

Στον αγροτικό τομέα τα πράγματα είναι πιο ομαλά. Λόγω της αγροτικής μικροιδιοκτησίας, δημιουργήθηκε μία ενιαία και ομοιόμορφη αγροτική τάξη χωρίς σοβαρές ενδοταξικές αντιθέσεις. Έτσι οι αγροτικοί συνεταιρισμοί αποτέλεσαν τη μοναδική μορφή αγροτικής οργάνωσης με δύο βασικά κοινά χαρακτηριστικά: το μεγάλο αριθμό τους, και ταυτόχρονα τον άμεσο κρατικό έλεγχο. Οι περισσότεροι συνεταιρισμοί ήταν κρατικά δημιουργήματα άμεσα οικονομικά ελεγχόμενα από την ΕΤΕ και μετά το 1929, την Αγροτική Τράπεζα. Από τη δικτατορία του Μεταξά μέχρι το τέλος της δικτατορίας του Παπαδόπουλου η λειτουργία των αγροτικών συνεταιρισμών εντάσσεται σε μία μοναδική αδιάσπαστη συνέχεια. Ακόμη και μετά το 1974 και το 1981, η κορυφαία αγροτική οργάνωση η ΠΑΣΕΓΕΣ βρίσκεται υπό την εξάρτηση του Υπουργείου Γεωργίας με οποιαδήποτε κυβέρνηση. Η ίδρυση της ΓΕΣΑΣΕ το 1977 και της ΣΥΔΑΣΕ το 1985 ήταν το αποτέλεσμα της προσπάθειας χειραφέτησης μέρους του αγροτικού κινήματος από το κράτος.

2.7 ΟΙ ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

Λέγοντας τη λέξη «χρήμα» στις καθημερινές μας συζητήσεις μπορεί να εννοούμε πολλά πράγματα. Το χρήμα είναι αναμφισβήτητο ένα από τα σημαντικότερα «προϊόντα» του καιρού μας. Αποτελεί τον κινητήριο μοχλό για κάθε παραγωγική διαδικασία σε ατομικό ή επιχειρηματικό επίπεδο. Και σαν τέτοιο αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε μια ιδιαίτερα ανεπτυγμένη αγορά, τόσο από την άποψη της ευρύτητας της έκτασης των συναλλαγών όσο και από την άποψη του πλήθους των χρησιμοποιούμενων υποπροϊόντων. Συνεπώς, η μορφή του χρήματος και το επίπεδο των τραπεζικών υπηρεσιών βρίσκεται σε πλήρη αντιστοιχία με τους συγκεκριμένους κάθε φορά κοινωνικούς και οικονομικούς θεσμούς. Στη συνέχεια επιχειρούμε μια κριτική αξιολόγηση των πιο σημαντικών εξελίξεων του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος. Από τη «νομισματική αναρχία» που επικρατούσε στα πρώτα χρόνια δημιουργίας του ελληνικού κράτους, μέχρι τη δημιουργία της Λατινικής Νομισματικής Ένωσης (ΛΝΕ) και τις διεθνείς συμφωνίες που συνήψε η Ελλάδα σε μια προσπάθεια να

επιβάλλει νομισματική πειθαρχία, έως τις εξελίξεις του Μεσοπολέμου και τις μεταπολεμικές περιπέτειες της δραχμής, η ελληνική νομισματική ιστορία αποτυπώνει τις διακυμάνσεις της εμπιστοσύνης των ελλήνων πολιτών στους χρηματοπιστωτικούς θεσμούς.

2.7.1 Η ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΣ

Μία από τις πρώτες έγνοιες της κυβέρνησης του Καποδίστρια ήταν η έκδοση καινούργιου νομίσματος, το οποίο θα αντικαθιστούσε τα τουρκικά και άλλα ευρωπαϊκά νομίσματα που χρησιμοποιούνταν στις συναλλαγές. Όμως, τόσο οι «φοίνικες» που τέθηκαν σε κυκλοφορία το 1828, όσο και οι δραχμές που τέθηκαν σε κυκλοφορία επί Όθωνα, το 1833, εκτοπίστηκαν αμέσως από την κυκλοφορία από τα τουρκικά γρόσια. Αρκεί να αναφέρουμε ότι, παρά το ότι είχαν κοπεί ελληνικά νομίσματα, ο κρατικός προϋπολογισμός, συντάσσονταν ακόμη σε τουρκικά γρόσια. Ταυτόχρονα καθιερώθηκε και ο διμεταλλικός κανόνας, και η δραχμή εξισώθηκε δια νόμου με το χρυσό, το ασήμι και το γαλλικό φράγκο σύμφωνα με τις ακόλουθες αναλογίες: 1 δραχμή = 0,2903 γραμμ. χρυσού = 4,477 γραμμ. αργύρου = 0,895 χρυσά γαλλικά φράγκα. Έτσι η δραχμή συνδέθηκε έκτοτε με το διεθνές νομισματικό σύστημα. Με το διμεταλλικό κανόνα ή τον κανόνα χρυσού, η εκδοτική τράπεζα εξέδιδε τραπεζογραμμάτια στα οποία αναγραφόταν η αξία του χρυσού που τους αντιστοιχούσε. Σε έκτακτες περιπτώσεις πανικού η εκδοτική τράπεζα ανέστειλε τον κανόνα χρυσού επιβάλλοντας την αναγκαστική κυκλοφορία.

Μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η Ελλάδα γνώρισε εννέα περιόδους μετατρεψιμότητας της δραχμής σε διάφορα μεταλλικά καθεστώτα: 1) 1828 έως Ιούνιος 1831 (κανόνας αργύρου). 2) Από Φεβρουάριο 1833 μέχρι Απρίλιο 1848 (διμεταλλισμός). 3) Από Δεκέμβριο 1848, έως Δεκέμβριο 1868 (διμεταλλισμός). 4) Από Ιούλιο 1870 έως Ιούνιο 1877 (Λατινική Νομισματική Ένωση). 5) Από 1/1 έως 20/9/1885 (κανόνας χρυσού). 6) Από Μάρτιο 1910 έως Αύγουστο 1919 (κανόνας συναλλάγματος χρυσού) 7) Από Απρίλιο 1928 μέχρι Απρίλιο 1932 (κανόνας συναλλάγματος χρυσού). 8) Από Ιούνιο 1933 έως Σεπτέμβριο 1936 (κανόνας αποθέματος χρυσού), και 9) Από Οκτώβριο 1936 μέχρι Δεκέμβριο 1939 (ζώνη Στερλίνας). Ανάλογη ήταν και η συνεχής διεύρυνση του εκδοτικού προνομίου σε πολλές ιδιωτικές τράπεζες. Η Ιονική Τράπεζα που λειτουργούσε στα Επτάνησα έλαβε και αυτή το προνόμιο να εκδίδει τραπεζογραμμάτια μετά το 1864 που το

διατήρησε μέχρι το 1920. Ομοίως, η Τράπεζα Ηπειροθεσσαλίας έλαβε το προνόμιο έκδοσης χρήματος το 1882, μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας³⁵.

Κατά το δέκατο ένατο αιώνα και συγκεκριμένα το 1865 ιδρύθηκε η λεγόμενη «Λατινική Νομισματική Ένωση» (ΛΝΕ), ως μια προσπάθεια να διατηρηθούν σταθερές οι συναλλαγματικές ισοτιμίες μεταξύ των κρατών των οποίων οι κάτοικοι μιλούσαν λατινογενείς γλώσσες όπως η Γαλλία, η Ιταλία, το Βέλγιο και η Ελβετία. Η ΛΝΕ άρχισε με το διμεταλλικό κανόνα για να καταλήξει λίγα χρόνια αργότερα στον κανόνα χρυσού. Αυτό συνέβη γιατί οι ισοτιμίες χρυσού και αργύρου τη δεκαετία του 1860 δεν ήταν πλέον σταθερές, μετά την ανακάλυψη καινούργιων κοιτασμάτων χρυσού στην Καλιφόρνια, την Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία που οδήγησαν στην αλματώδη αύξηση της παραγωγής χρυσού. Η μείωση της τιμής του χρυσού έστρεψε το κοινό στον άργυρο ως καταλληλότερο μέσο αποθησαυρισμού. Τότε αποφασίστηκε από τις τέσσερις χώρες της Ένωσης να καθορίσουν από κοινού την αναλογία τιμών αργύρου-χρυσού και να υιοθετήσουν το γαλλικό αργυρό πεντόφραγκο ως κοινή νομισματική μονάδα. Η Τράπεζα της Γαλλίας θα είχε την ευθύνη της ρύθμισης των ανταλλαγών ενώ οι νομισματικές αρχές των υπολοίπων χωρών θα διατηρούσαν συγκεκριμένα αποθέματα σε φράγκα.

Η Ένωση ξεκίνησε με επιτυχία, με αποτέλεσμα πενήντα περίπου χώρες να επιδιώξουν να γίνουν μέλη της, μεταξύ των οποίων η Ρωσία, η Ισπανία και η Αυστροουγγαρία. Η Ελλάδα θα ήλθε από νωρίς να γίνει μέλος της ΛΝΕ, αποσκοπώντας να διατηρήσει τη σταθερότητα των τιμών στο εσωτερικό και να γίνει διεθνώς πιο αξιόπιστη, προσελκύοντας ξένα κεφάλαια. Έτσι την πρωταπριλιά του 1867 από τον Κουμουνδούρο υπογράφηκε η συμφωνία σύνδεσης και με νόμο του ιδίου έτους η Ελλάδα αποδέχτηκε το διμεταλλικό κανόνα και την ταύτιση της δραχμής με το γαλλικό φράγκο στην ισοτιμία 1 προς 1. Παρόλα αυτά, λόγω των αυξημένων δαπανών για δημόσια έργα και στρατιωτικές προπαρασκευές, η ένταξη αναβλήθηκε.

Η Ελλάδα έγινε τυπικά μέλος της ΛΝΕ, στις 31-12-1884 υιοθετώντας ένα γνήσιο κανόνα χρυσού με την ευχή να πείσει τη διεθνή κοινότητα για το επίπεδο της ανάπτυξης της. Όμως το νομισματικό καθεστώς δεν άντεξε ούτε εννέα μήνες και όταν το ποσοστό κάλυψης μειώθηκε από 68% σε 17% υπό την πίεση του εμπορικού ελλείμματος, η νέα κυβέρνηση του Θεόδωρου Δηλιγιάννη επανέφερε ασμένως την αναγκαστική κυκλοφορία με νέα υποτίμηση στις 20-9-1885³⁶. Τα τεράστια δημοσιονομικά προβλήματα

³⁵ Βλ. Ζουμπουλάκης (2002)

³⁶ Βλ. Ζουμπουλάκης 2002

επιδεινώθηκαν από τις πολεμικές προετοιμασίες, λόγω των αναταραχών στα Βαλκάνια, και οδήγησαν στη σύναψη νέων ομολογιακών δανείων από το εξωτερικό με βαρύτατους όρους. Η πτώχευση του 1893 και η οδυνηρή ήττα του 1897 απομάκρυναν την Ελλάδα από τον κανόνα χρυσού για τριάντα χρόνια, μέχρι το 1928. Με την εγκαθίδρυση όμως του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ) το 1898 και τη νομισματική και δημοσιονομική πειθαρχία που επιβλήθηκε, η δραχμή πέτυχε τελικά την ένταξή της στην Ένωση το 1910, εγκαινιάζοντας μία περίοδο σχετικής νομισματικής σταθερότητας μέχρι τη διάλυση της ΛΝΕ μέσα στη δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου³⁷.

2.7.2 ΤΡΑΠΕΖΕΣ

Οι τράπεζες μπορούν να διαδραματίσουν δυνητικά σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη. Ως πιστωτικά ιδρύματα, χάρη στη συγκέντρωση κεφαλαίων που συνδυάζεται με διαφοροποίηση του χαρτοφυλακίου τους, μπορούν να χρηματοδοτήσουν έργα με τις καταθέσεις που προσελκύουν. Οι τράπεζες μπορούν να θεωηθούν ως ιδρύματα που αγοράζουν αξιόγραφα υψηλού κινδύνου (τις δανειακές τους συμβάσεις, κατά έργο) και πουλάνε αξιόγραφα χαμηλού κινδύνου (αρχικά τις μετοχές τους και μετέπειτα τις υποχρεώσεις προς τους καταθέτες τους).

Στο παρελθόν οι ιδιωτικές τράπεζες χρηματοδότησαν την ανάπτυξη των σήμερα εκβιομηχανισμένων χωρών³⁸. Ο ρόλος τους ήταν κάτι παραπάνω από τον απλό ρόλο του μέσου, που διοχετεύει κεφάλαια προς τους παραγωγικούς πόρους. Πολύ συχνά οι τράπεζες αποτέλεσαν τα όργανα που επισήμαιναν τις ευκαιρίες για επενδύσεις, που διευκόλυναν την εισαγωγή ειδικευμένων διευθυντικών στελεχών, εργατών και πρώτων υλών, και που έκαναν τα πρώτα βήματα για τη εξασφάλιση αγορών για τη διάθεση του προϊόντος. Δε χρειάζεται βέβαια να πούμε ότι τίποτα απ' όλα αυτά δεν έγινε από φιλανθρωπική διάθεση. Το κίνητρο του κέρδους τις ώθησε να δανείζουν εξορυκτικές, βιομηχανικές και μεταφορικές επιχειρήσεις, σε

³⁷ Βλ. Αλογοσκούφης – Λαζαρέτου 1997, σελ. 68

³⁸ Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Α΄ τόμος.

τέτοια κλίμακα που και σήμερα ακόμα κεντρίζει την ανθρώπινη φαντασία

Όπως οι ιδιωτικές επιχειρήσεις που προσανατολίζονται προς την υλική παραγωγή αντιμετωπίζουν περιορισμούς, το ίδιο αντιμετωπίζουν περιορισμούς και οι ιδιωτικές τράπεζες. Οι περισσότερες χώρες προσπαθούν, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, να ελέγξουν μέσα σε ορισμένα όρια τη σύνθεση του χαρτοφυλακίου των τραπεζών. Η εμπιστοσύνη του κοινού προς το σύστημα εμπορικών τραπεζών της χώρας εξαρτάται από την ορθότητα της ακολουθούμενης πιστωτικής πολιτικής. Μερικές φορές τραπεζίτες και άλλοι ειδικοί υποστηρίζουν, ότι ο ανεξέλεγκτος ανταγωνισμός μεταξύ ιών τραπεζών θα οδηγούσε σε επέκταση των απαράδεκτα επικίνδυνων δανείων με αποτέλεσμα την πτώχευση των τραπεζών. Επιπλέον, μερικές χώρες χαμηλού εισοδήματος καθορίζουν ένα ελάχιστο ποσοστό του χαρτοφυλακίου κάθε εμπορικής τράπεζας που θα πρέπει να αποτελείται από τίτλους «αναπτυξιακών» δανείων.

Κατά το τελευταίο ήμισυ του εικοστού αιώνα αναπτύχθηκε ένα νέο είδος τραπεζών, που το κύριο κίνητρο των εργασιών τους δεν είναι το κέρδος. Οι εθνικές και διεθνείς τράπεζες αναπτύξεως διεξάγουν σήμερα μερικά τουλάχιστο από τα λειτουργήματα, που παλιότερα διεξήγαν οι ιδιωτικές τράπεζες. Πάντως οι ιδιωτικές τράπεζες εξακολουθούν και σήμερα να χρηματοδοτούν τον κύριο όγκο των παγκόσμιων συναλλαγών.

Οι τράπεζες αναπτύξεως έχουν πάρει διάφορες ειδικές μορφές, αλλά μπορούμε να παρατηρήσουμε μερικά οργανωτικά κοινά σημεία. Πολλές απ' αυτές προσανατολίζονται προς ορισμένες οικονομικές δραστηριότητες ή περιοχές. Μία εθνική τράπεζα αναπτύξεως μπορεί να περιορίζεται στη δανειοδότηση μόνο εγχώριων βιομηχανικών επιχειρήσεων, ή στην υποστήριξη των δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων αυτών. Η χρηματοδοτική τους παρέμβαση μπορεί να παίρνει τη μορφή δανείων (δηλ. αγοράς ομολογιών των επιχειρήσεων), ή συμμετοχής στο μετοχικό κεφάλαιο των επιχειρήσεων. Στην τελευταία περίπτωση συνήθως ορίζεται ότι σε καθορισμένη μελλοντική χρονολογία η τράπεζα θα ρευστοποιήσει την άμεση συμμετοχή της στην επιχείρηση, πουλώντας τις μετοχές της τελευταίας.

Οι πολιτικές δυνάμεις επηρεάζουν συνήθως την ειδική κατεύθυνση, προς την οποία στρέφουν τη δραστηριότητα τους οι τράπεζες αναπτύξεως. Χώρες στις όποιες κατά το παρελθόν είχε αρχίσει κάποια εκμετάλλευση των φυσικών τους πόρων μπορεί να ιδρύσουν μία μεταλλευτική τράπεζα, που θα προσπαθήσει να ενθαρρύνει τα μεταλλεία μικρής και μεσαίας κλίμακας, αποβλέποντας στη συμπλήρωση, ή ακόμα και την αντικατάσταση μεγαλύτερων

εξορυκτικών επιχειρήσεων που ελέγχονται από το εξωτερικό. Οι τράπεζες περιφερειακής αναπτύξεως είναι πάντοτε δημιούργημα ιδιαίτερα απαιτητικών περιφερειών, που τα παράπονα τους ότι παραμελούνται από τις ιδιωτικές τράπεζες, ή και από τις εθνικές τράπεζες αναπτύξεως, έχουν ισχυρό πολιτικό αντίκτυπο που οδηγεί τελικά στην ίδρυση τους. Αν όλες οι περιφέρειες μιας χώρας είναι το ίδιο δραστήριες, η προσπάθεια μιας να εξασφαλίσει περισσότερους χρηματοδοτικούς πόρους, θα έχει σαν αποτέλεσμα την ίδρυση τραπεζών σ' όλες τις άλλες περιφέρειες

Σαν κρατικές επιχειρήσεις, οι τράπεζες αναπτύξεως διέπονται, ως ένα βαθμό, από τις ίδιες αρχές που τους επιβάλλουν να δρουν προς όφελος του κοινού, από τις όποιες διέπεται και κάθε άλλη δημόσια επιχείρηση, καθώς και αυτό το ίδιο το κράτος. Παρ' όλα αυτά, η ίδια η τραπεζική μορφή τους έχει μερικές συνέπειες που θα μπορούσε κανείς να τις προβλέψει. Θα φανεί ίσως κοινότυπο να παρατηρήσουμε ότι συνήθως τα επιτελικά στελέχη των τραπεζών είναι τραπεζίτες, αλλά η παρατήρηση αυτή μπορεί να αποκαλύψει κάτι περισσότερο απ' ότι είναι φανερό με την πρώτη ματιά. "Ατομα εκπαιδευμένα και έμπειρα στις τραπεζικές εργασίες, έχουν συνήθως την ικανότητα να εφαρμόσουν αποτελεσματικά τα κριτήρια σκοπιμότητας της χρηματοδότησεως οποιουδήποτε υποψήφιου έργου (αιτήσεις για δανειοδότηση). Ακόμα και οι τράπεζες αναπτύξεως, που πατρνάζονται από το κράτος, έχουν μεγάλη ευαισθησία απέναντι στα δάνεια που μπορεί να μην εξοφληθούν. Έτσι, είναι πολύ πιθανό κι' αυτές οι τράπεζες να παραμελούν τα μικρά δάνεια προς όφελος των μεγάλων (και ασφαλέστερων), με αποτέλεσμα να μην προωθείται η οικονομική δραστηριότητα μικρής κλίμακας.

Οι λόγοι που κρύβονται πίσω απ' αυτά τα κριτήρια είναι φανεροί. Είναι πολύ απλούστερο να αξιολογηθούν δημόσια έργα που πραγματοποιούνται με τραπεζικό δάνειο, παρά με άμεση κρατική επιχορήγηση. Αν το έργο που χρηματοδοτήθηκε με δάνειο έχει την οικονομική δυνατότητα εξοφλήσεως του, οι περισσότερες αναλύσεις θα χαρακτηρίσουν και το δάνειο και το έργο ως «επιτυχές». Είναι δυσκολότερο να κρίνει κανείς αν μία επιχορήγηση υπήρξε «επιτυχής». Μπορεί να προβληθεί η αντίρρηση ότι όλα αυτά είναι επιπόλαια κριτήρια. Συμφωνούμε, αλλά για να καταλάβουμε τη συμπεριφορά των τραπεζών αναπτύξεως, είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε τα κίνητρα και τη συνακόλουθη συμπεριφορά των τραπεζιτών.

Το να αποφεύγει η τράπεζα τη χορήγηση δανείου που υπάρχει κίνδυνος να μην εξοφληθεί δεν είναι αρκετό. Υπάρχουν και άλλοι περιορισμοί. Όπως αναφέρθηκε, οι τράπεζες αναπτύξεως συνήθως

περιορίζονται στη χορήγηση δανείων σε καθορισμένους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας (όπως στη γεωργία, στα μεταλλεία και ορυχεία, ή στη μικρή βιομηχανία) ή σε δεδομένες περιφέρειες. Σημαντικό είναι να αναφέρουμε πως μερικές απ' αυτές έχουν πραγματοποιήσει σημαντικό όγκο χρηματοδοτήσεων³⁹.

Στο σημείο αυτό, μετά την αναφορά μας και στους χρηματοπιστωτικούς θεσμούς έχουμε ολοκληρώσει την ανάλυση των βασικών θεσμικών προϋποθέσεων που μας οδηγούν στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Αυτός ήταν άλλωστε και ο στόχος της εργασίας μας.

³⁹ Βλ. Charles P. Kindleberger Bruce Herrick, Οικονομική Ανάπτυξη Α' τόμος, σελ. 202

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η εργασία αυτή αποτέλεσε μια εφαρμογή της έννοιας των θεσμών στην οικονομική ανάπτυξη, η οποία στηρίχθηκε στην αντίληψη ότι η οικονομική ανάπτυξη κάθε χώρας είναι καθορισμένη θεσμικά.

Έτσι λοιπόν η ανάλυσή μας επικεντρώθηκε στους τέσσερις βασικούς θεσμούς της οικονομίας. Αρχικά, εξετάσαμε την ιδιοκτησία γης και τα περιουσιακά δικαιώματα στη γη, τα οποία είναι άμεσα συνδεδεμένα με τον καπιταλισμό. Όταν η ακίνητη περιουσία καθώς και η ασφάλεια της διαχείρισής της δεν χαρακτηρίζονται από σαφήνεια τότε εκλείπουν και τα κίνητρα για ανάπτυξη και καπιταλιστική συσσώρευση. Ακόμη εξετάσαμε τον τρόπο που επιλύθηκε το αγροτικό ζήτημα όπως και τις πολιτικές αναδασμού των Ελληνικών κυβερνήσεων και καταλήξαμε στο ότι οδήγησαν σε ένα διαχωρισμό της γης σε μικρές ιδιοκτησίες. Όλα αυτά είχαν ασφαλώς επιπτώσεις στην παραγωγή, το κόστος και την παραγωγικότητα της οικονομίας.

Ως δεύτερο θεσμό παρουσιάσαμε το κράτος. Το κράτος αποτελεί τον σημαντικότερο από τους τέσσερις τυπικούς θεσμούς της ανάπτυξης γιατί είναι ο ρυθμιστής του κράτους. Ο βασικός ρόλος του κράτους είναι να θέτει τους κανόνες λειτουργίας της οικονομίας και να φροντίζει για την ομαλή λειτουργία της. Παρατηρώντας από την αρχή την εξέλιξη της Ελληνικής Οικονομίας γίνεται φανερό ότι η οικονομική πολιτική χρειάστηκε να αντεπεξέλθει σε πολλές προκλήσεις μέσα σ' ένα σύντομο χρονικό διάστημα 150 χρόνων και να προσαρμόσει την πολιτική του ανάλογα κάθε φορά με τις δυσμενείς εξωτερικές συνθήκες.

Δεν είναι δυνατόν να παραβλέψει κανείς ότι από το 1830 μέχρι το 1974 η Ελλάδα γνώρισε μεγάλες αλλαγές τόσο συνόρων, καθεστώτων, πολεμικών συρράξεων όσο και δικτατορίες, εμφυλίους, πραξικοπήματα και επεμβάσεις μεγάλων δυνάμεων. Ο συνδυασμός όλων αυτών εξηγεί το γεγονός ότι η Ελληνική Οικονομία γνώρισε έναν τόσο επιθετικό «αναπτυξιακό κρατισμό».

Ο τρίτος θεσμός είναι οι επιχειρήσεις και οι συνδικαλιστικοί φορείς. Η παράδοση των Ελλήνων στη ναυτιλία και το εμπόριο, αλλά και το επιχειρηματικό τους πνεύμα δικαιολογούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των Ελλήνων εμπόρων και καπετάνιων του 18^{ου} αιώνα, αλλά είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη και την κρατική παρέμβαση στη βιομηχανία. Το κράτος αποτελούσε ανέκαθεν τον

μεγάλο παραγωγό τόσο των δημόσιων όσο και των ιδιωτικών αγαθών, γι' αυτό και η βιομηχανία ποτέ δεν αναπτύχθηκε όσο αναμενόταν. Ανάλογη ήταν και η προσαρμογή των συνδικαλιστικών και συνεταιριστικών θεσμών μέσα στα πλαίσια του κρατικού ελέγχου και της αδύναμης βιομηχανίας.

Ολοκληρώνοντας, έχουμε τους χρηματοπιστωτικούς θεσμούς. Οι χρηματοπιστωτικοί θεσμοί ενώ είχαν όλα τα φόντα για επενδύσεις στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα προκειμένου να αναπτυχθεί επαρκώς η ιδιωτική πρωτοβουλία, παρέμειναν προσκολλημένοι στις πολιτικές και οικονομικές συγκυρίες. Είναι πλέον σαφές ότι οι εθνικές, οι κοινωνικές και οι πολιτικές διεργασίες σε συνδυασμό πάντα με το εξωτερικό περιβάλλον διαμόρφωσαν τους θεσμούς που καθόρισαν την ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας.

Βιβλιογραφία

1. ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ (2002). *Θεσμοί και μεταβολές στην Ελληνική Οικονομία*, Βόλος.
2. CHARLES P. KINDLEBERGER BRUCE HERRICK (1987), *Οικονομική Ανάπτυξη*, Α' τόμος, Αθήνα.
3. CHARLES P. KINDLEBERGER BRUCE HERRICK (1987), *Οικονομική Ανάπτυξη*, Β' τόμος, Αθήνα.
4. NORTH DOUGLASS (1981), *Δομή και Μεταβολές στην Οικονομική Ιστορία*, Κριτική, 2000, Αθήνα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000091224